

OVER TAAL

- 59** Interview
Rudi Janssens: 'Meertaligheid is niet noodzakelijk een negatief verhaal' - Bruno Comer
- 62** Taalwerk
De verwarring weerspiegeld. Over taalvariatie in de Vlaamse schoolboeken - Johan De Schryver
- 66** Idioom & Co
Zeggen dat iets niet bestaat: bestaat daar een speciale constructie voor? - Bert Cappelle
- 68** Broodje taal
Broodje m.b.t. taal - Fleur Deboutte
- 70** Taalwerk
Over hoe Vlamingen kunnen werkwoordreeksen doorbreken - Lotte Hendriks
- 74** Dossier
Talige observaties en geografische variatie in Er ist wieder da / Daar is hij weer - Hanne Kloots
- 78** Taalkronkels
Kiekeboe! Waar is de baby(taal)? - Evelien Verstraeten
- 79** Te boek
Contrastieve Engelse grammatica voor de lerarenopleiding - Bert Cappelle
Omgaan met gerechtstolken - Anne Reynders
Vreemde voornamen - Filip Devos
- 83** Column
Het weglatings- en vervangingsstreepje - Hugo Brouckaert
- 84** Quiz over taal
Test uw kennis van het Nederlands - Natalie Hulsen

Tijdschrift over taal,
tekst en communicatie

Jaargang 54, nr. 3, mei-juni 2015

Interview

Rudi Janssens: 'Meertaligheid is niet noodzakelijk een negatief verhaal'

BRUNO COMER

'In Brussel wordt taal veel meer instrumenteel dan emotioneel bekeken.' Zo vat Rudi Janssens, taalsocioloog aan de VUB, de taal-evolutie in Brussel samen. Deze Brabander uit Winksele, die nu in Brugge woont, verdiept zich in het taalgebruik in Brussel en omgeving, en vergelijkt dat met taalgebruik in andere multiculturele en meertalige grootsteden.

De taalsociologie bekijkt de taal vanuit een ander standpunt dan de sociolinguïstiek of de dialectologie. Die kijken hoe maatschappelijke factoren ingrijpen op de taal en de dialecten. De taalsociologie houdt zich veeleer bezig met de vraag: 'Waarom en wanneer kiest de taalgebruiker voor een bepaalde taalvariant?' En dan heeft dit dikwijls met de maatschappelijke positie te maken. 'Het wordt steeds duidelijker: taal is meer dan taal', zegt Rudi Janssens. 'Taal speelt bijvoorbeeld een rol in de economie, want het bedrijfsleven vraagt zich af hoe het met de meertaligheid van cliënten en medewerkers moet omgaan. En daarom gaan niet alleen taalkundigen, maar ook economen, psychologen, sociologen en historici zich ervoor interesseren. Op congressen wordt dan duidelijk welke raakvlakken die diverse onderzoekdisciplines vinden in het fenomeen taal.'

Liberté du père de famille

In België kampt de taalsociologie met een gevoelig taboe: de talentelling. Al sinds 1846 gebruikte het meertalige België deze methode om na te gaan waar en door hoeveel mensen een bepaalde taal gesproken werd. Op basis daarvan werd bepaald onder welk taalstatuut de gemeente viel en of zij taalfaciliteiten aan een minderheid moest toekennen. Zo werd de talentelling een politiek instrument in de taalstrijd. Het gevaar dreigde

dat de exclusief Franstalige enquêteurs vooral in Brussel en in de Brusselse rand de resultaten zouden manipuleren en daarom kwam er vanwege de Vlaamse Beweging scherp protest tegen deze methode. De laatste talentelling had plaats in 1947 en bij de definitieve vastlegging van de taalgrens in 1961 werd zij afgeschaft. Het is op basis van de resultaten van de talentelling van 1947 dat Ganshoren, Evere en Sint-Agatha-Berchem in 1954 bij Brussel werden gevoegd en Drogenbos, Linkebeek, Kraainem en Wemmel faciliteiten voor Franstaligen kregen.

'Ons onderzoek heeft echter geen politieke doelstelling. Het gaat om beperkte en gerichte enquêtes op basis

van zorgvuldig geselecteerde steekproeven', zegt Janssens. 'De bedoeling is om beleidsinformatie te bezorgen zodat aan de hand daarvan een oordeelkundige taalpolitiek gevoerd kan worden. En in Brussel hebben onze onderzoeken een merkwaardige evolutie aan het licht gebracht.'

In het begin van de jaren zeventig was de invoering van de 'liberté du père du famille', een eis van de Franstalige partijen, met het FDF op kop, de politieke twistappel bij uitstek. De redenering was eenvoudig: als we kinderen die thuis Nederlands spreken, Franstalig onderwijs laten volgen, dan zullen die na verloop van tijd volledig Franstalig worden. Het FDF ging ervan uit dat vele Vlaamse huisvaders voor het Franstalig onderwijs zouden kiezen omdat dit een betere toekomst voor hun kinderen schiep en omdat ze de sociale druk uit hun omgeving voelden.

De Franstaligen haalden hun slag thuis, maar de Vlamingen verkregen een compensatie in de vorm van een sterk uitgebouwd kleuter- en lager onderwijs in Brussel. En warempel, na een aanvankelijke terugval van het Nederlandstalig onderwijs, kwam die kwaliteit bovendien en kregen de Nederlandstalige scholen in Brussel een goede naam. Heel wat allochtonen kozen voor Franstalige scholen, wat Franstalige ouders ertoe aanzette hun kinderen naar het Nederlandstalig onderwijs te sturen. Bovendien zette het economisch overwicht van Vlaanderen zich steeds meer door en bleek tweetaligheid ook voor Franstaligen een must als ze een goede positie op de arbeidsmarkt wilden krijgen. En die evolutie zette zich door in het beroepsonderwijs. Heel wat laaggeschoolden komen in hun job met het brede publiek in contact en hebben er dus belang bij om ook Nederlands te kennen. Dit leidt ertoe dat er nu wachtlijsten bestaan voor cursussen Nederlands. De problemen doen zich het meest voor bij de 'verplichte inburgering', omdat de cursisten daar een ernstig motivatieprobleem hebben. Die cursussen hebben enkel in de rand plaats, want het Brussels Gewest kent geen verplichte inburgering.

Het bleek ook dat je beter Engels leerde spreken in het Nederlandstalig onderwijs. 'Dat fenomeen zette zich door tot in het hoger onderwijs', voegt Rudi Janssens daaraan toe. 'De Franstalige universiteiten hebben het veel moeilijker gehad om afstand te nemen van hun eigen taal. Het Engels werd er minder gebruikt. Bovendien horen Vlamingen veel meer Engels in de media omdat de Engelstalige films en feuilletons, het overgrote deel van de productie op het audiovisuele vlak, niet gedubd worden.'

Vlamingen en Nederlandstaligen

Zo komen we tot een merkwaardige situatie waarbij de helft van de Nederlandssprekenden in Brussel thuis een andere taal spreekt dan het Nederlands. Rudi Janssens maakt een onderscheid tussen mensen die zichzelf als 'Vlamingen' zien ofwel gewoon als 'Nederlandstaligen'. Vlamingen zijn veeleer de klassieke Vlaamse Brusselselaars die uit Vlaanderen afkomstig zijn maar van wie de familie, meestal om economische redenen, naar Brussel is getrokken. Zij hebben zich niet laten verfransen in tegenstelling tot heel wat generatiegenoten, slagen erin zich te handhaven en onderhouden een stevige band met Vlaanderen. Zij hebben een sterke emotionele band met het Nederlands.

Nederlandssprekenden komen ook uit gezinnen waar het Nederlands niet de enige taal was. Soms zijn het anderstaligen die Nederlandstalig onderwijs gevolgd hebben en dikwijls komen ze uit gemengde gezinnen waar een van de partners Nederlandstalig is. Hun band met het Nederlands is veel pragmatischer, ze gebruiken die taal wanneer ze het nodig achten. 'Dat onderscheid spruit voort uit de Brusselse realiteit, die zeer diffuus is. De politiek echter heeft de neiging om te polariseren en het is de botsing tussen die twee fenomenen die het heel moeilijk maakt om een beleid uit te tekenen', merkt Rudi Janssens op.

'Dit leidt tot een nieuwe situatie waardoor de traditionele taalstrijden alleen maar stevige achterhoedegevechten zijn', stelt de taalsocioloog. 'De gemeenten in de Brusselse rand beseffen dat ze dreigen te verarmen als ze bij Brussel gevoegd worden. Op taalvlak gaat Brussel steeds meer gelijken op andere grootsteden die evenzeer met een meertalige en multiculturele bevolking te maken krijgen. Die steden kunnen hun onderwijs aan de situatie aanpassen en gemakkelijk bepaalde verplichtingen en normen opleggen. Ze hebben ook mogelijkheden om jongeren een taal onrechtstreeks aan te leren, meer bepaald door een aantal vakken in een andere taal dan de moedertaal te doceren, bijvoorbeeld het Engels. Die onrechtstreekse methode blijkt dikwijls efficiënter dan het klassieke taalonderwijs.'

Het grote verschil tussen Brussel en de andere grootsteden is dat in de Belgische hoofdstad de taalvrijheid geldt: iedere burger kan autonoom beslissen of zijn kinderen Nederlandstalig of Franstalig onderwijs zullen volgen. Die vrijheid leidt tot allerlei eigenaardige situaties, zoals de ontwikkeling die hierboven geschetst

werd. Migrantenjongeren die niet zoveel Nederlands spreken en in de Brusselse rand terecht komen, zullen sneller kiezen voor een sportclub dan voor een jeugdbeweging, die als gevolg van de taalwetgeving beide Nederlandstalig zijn. In een sportclub kun je je behelpen met eenvoudige bevelen en met gebarentaal, trainers maken er een erezaak van om niet-Nederlandstaligen in de ploeg op te nemen zonder daarom het Nederlands te laten vallen als voertaal. En in een sportclub is zoiets gemakkelijker dan in een jeugdbeweging, waar de gesproken taal veel belangrijker is.

Franstalig superioriteitsgevoelen

‘Globaal genomen is het automatisme verminderd om in Brussel naar het Frans over te schakelen wanneer twee gesprekspartners die een verschillende taal spreken, elkaar ontmoeten’, denkt Rudi Janssens. ‘In de plaats daarvan is een combinatie van talen gekomen en die kunnen zowel Nederlands, Frans als Engels, Turks of Arabisch zijn. Men zoekt eenvoudigweg naar de meest praktische oplossing.’

Wel bestaat er bij, meestal oudere, Franstaligen nog het gevoel dat Frans een superieure taal is waar het Nederlands, of eerder ‘le Flamand’, niet aan kan tippen. Bij diezelfde mensen overheerst het idee dat Brussel een Franstalige stad is zoals Luik, Parijs of Lyon. ‘De verfransing loert dus nog steeds om de hoek’, zegt Rudi Janssens. ‘We stellen bijvoorbeeld vast dat de Franstaligen hun vriendenkring bijna exclusief in Franstalige middens opbouwen, al komen ze uit het Nederlandstalig onderwijs. Er zijn ook elitescholen met een eigen netwerk die eerder tot eentaligheid leiden. De Engelse school in Tervuren is daarvan een voorbeeld. Heel wat ‘expatriates’ kunnen op die manier een leven leiden binnen hun eigen vertrouwde omgeving. Ze hebben nauwelijks contact met de rest van de samenleving. Maar dat zijn randfenomenen die de grondstroom rond de evolutie van het Nederlands niet kunnen aantasten. Tegelijkertijd zien we dat de problemen rond de migratie de Nederlandstaligen en de Franstaligen dichter bij elkaar brengen. Zij stellen vast dat ze hetzelfde soort mensen zijn die alleen door het taalgebruik van elkaar verschillen.’

Om de verdere evolutie van de Brusselse samenleving te voorspellen, moeten we er rekening mee houden dat het patroon van de migratie wijzigt. ‘Kijk naar de Limburgse mijnstreek’, legt onze gesprekspartner uit. ‘De migranten die er in de jaren veertig en

vijftig aangekomen zijn, wonen daar nog altijd in de buurt. In Brussel is vooral de migratie uit Centraal- en Oost-Europa veel minder stabiel. Die is na de val van de Berlijnse muur op gang gekomen en is van een heel ander type dan de vroegere migratie uit Italië, Noord-Afrika of Turkije. Nu krijgen we het fenomeen dat migranten maar een beperkt aantal jaren op een plaats verblijven en dan andere oorden gaan opzoeken. Dat heeft natuurlijk gevolgen op het taalvlak.’

In dat opzicht is het moeilijker geworden om de handel en wandel van het Nederlands in Brussel te volgen. ‘Ik kan me voorstellen dat je aan de hand van een grondig onderzoek perfect kan vastleggen hoe het Italiaans in Limburg geëvolueerd is. Met het Nederlands in Brussel is dat veel moeilijker. Het zit veel meer verborgen, duikt op de meest onverwachte momenten op en verschijnt dikwijls als een soort tussentaal. Komt daar nog bij dat ‘afkomst’ dikwijls een heel andere betekenis krijgt. Doorgaans zal een Vlaming dan verwijzen naar de plaats waar zijn familie vandaan komt en waar hij is opgegroeid. Buitenlanders gaan het meer hebben over de plaats waar ze hic et nunc wonen. Vlaamse studenten verwijzen naar de plaats waar hun ouders wonen, Nederlandse studenten naar de stad waar ze op kot zijn.’

De gebeurtenissen rond de invoering van de ‘liberté du père de famille’ tonen hoezeer institutionele maatregelen invloed kunnen hebben op het taalgebruik, al zijn de effecten niet altijd zo bedoeld en doet er zich een onverwachte evolutie voor. ‘Het Nederlandstalig onderwijs in Brussel blijft een heel interessant onderzoeksobject’, besluit Rudi Janssens. ‘En de eigen aard ervan hoeft niet noodzakelijk een negatief verhaal te zijn. De kleurrijke samenstelling van het leerlingencorps schept soms problemen. Maar de openheid die iemand verworven heeft die in die omstandigheden school heeft gelopen, is een waarde voor het leven.’

Taalwerk

De verwarring weerspiegeld. Over taalvariatie in de Vlaamse schoolboeken

JOHAN DE SCHRYVER

Veronderstel eens dat schoolboeken zouden verkondigen dat de aarde plat is. Of dat eenzelfde reeks schoolboeken in het ene leerjaar een platte aarde en in een ander leerjaar een ronde aarde beschrijft. Dat zou vrij sterk indruisen tegen onze verwachting dat het onderwijs vooroordelen moet bestrijden, dat het wetenschappelijke inzichten moet doorgeven. Wat niet gebeurt met de aarde, gebeurt echter wel met taal. Vlaamse schoolboeken verspreiden nog verouderde opvattingen en vooral een inconsistente visie op taalvariatie. Daarmee weerspiegelen ze de algemene verwarring die de taalbeschrijving en het taal- en onderwijsbeleid blijven voeden.

De laatste halve eeuw is er wereldwijd veel geïnvesteerd in taalstudie die het sociale aspect van taal centraal stelt. Wetenschappelijke disciplines als sociolinguïstiek, taalsociologie, pragmatiek, enz. hebben ons al lang geleerd dat taal geen monolithisch gegeven is, maar een verzameling van in elkaar overvloeiende variëteiten, die elk hun functie en dus ook hun waarde hebben. Dit functionele variatiemodel staat haaks op het simplistische juist-foutmodel, dat een uniforme, ideële standaardtaal propageert en elke afwijking ervan stigmatiseert. Het laatste model is traditioneel monocentrisch, in Vlaanderen meer bepaald hollandocentrisch: een afwijking is wat in Nederland niet gebruikelijk is (de 'Noord-Nederlandse norm').

Welke visie op taalvariatie verspreidt het Vlaamse onderwijs? Om daar een idee van te krijgen, hebben een vijftal studenten toegepaste taalkunde voor hun bachelorpaper de Vlaamse schoolboeken Nederlands

voor het secundair onderwijs grondig geëxcerpeerd. Het gaat om de reeksen die in 2012-2013 op de markt waren: *Focus*, *Frappant*, *Netwerk Taalcentraal*, *Vitaal Plus*, *Link!* en *Smoes*.¹ Het onderzoek leverde een berg interessants op, waaruit ik voor deze bijdrage de opvallendste conclusies haal. Om te verhinderen dat de tekst gelezen zou worden als een Test-Aankoopachtig vergelijkend warenonderzoek met als doel de beste reeks een pluim te geven, verwijs ik hieronder anoniem naar de reeksen en laat ik referenties achterwege.² De bedoeling is een maatschappelijk probleem te signaleren, waarvoor de auteurs niet de hoofdverantwoordelijkheid dragen.

Taalbeschouwing

In de taalbeschouwingssecties presenteren alle reeksen een functioneel variatiemodel. Als het gaat om varianten, is de ene niet fout en de andere juist; allemaal zijn ze legitiem, maar hun bruikbaarheid is niet altijd gelijkwaardig. Wanneer de redacties het hebben over de Vlaamse realiteit echter, blijkt de toepassing van het beoogde model problematisch. Met *dialecten* valt het nogal mee. Die krijgen in het algemeen een neutrale of zelfs positieve behandeling. De houding ten opzichte van de bovenregionale Vlaamse omgangstaal, *tussentaal* genoemd, is daarentegen overwegend negatief: slordig, verkeerd, af te raden, maakt onze taal armer, iets tussen standaardtaal en dialect in. Binnen een reeks wordt echter al eens veranderd van standpunt. Zo lezen we in leerjaar 1 van een bepaalde reeks dat 'het gebruiken van tussentaal zeker af te raden' is, want 'onze taal wordt dan armer', in leerjaar 3 dat 'die taal zowel het AN als het dialect opvreet', maar in leerjaar 4 lezen we dat

tussentaal kan in sommige gevallen, en in 6 dat het ‘de feitelijke Vlaamse standaardtaal’ is.

Het *Belgisch-Nederlands*, de Vlaamse standaardtaalvariëteit van het Nederlands, die *Van Dale* al in 1999 heeft erkend en voor de aanvaarding waarvan ook de Taalunie ijvert³, wordt slechts in vier van de zes reeksen vermeld, maar nooit in alle jaren en soms met een strijdige beoordeling. Zo kunnen leerlingen in het ene jaar leren dat Belgisch-Nederlands fout is en in het andere jaar dat er niets mis mee is. In leerjaar 3 van reeks X bijvoorbeeld worden Belgisch- en Nederlands-Nederlands op gelijke voet behandeld, terwijl leerjaar 6 zich expliciet afzet tegen de *Van Dale* en woorden die daarin als algemeen BN gelden, zoals *bestemming* en *maximum* (‘maximaal’), ‘fouten’ noemt.

Indrukwekkend is ook dat geen enkele reeks erin slaagt een duidelijke, verantwoorde definitie te geven van *standaardtaal*. Geen enkele definitie bevat of is operationaliseerbaar tot een duidelijk criterium om te bepalen wat nu standaardtaal is en wat niet. Hier en daar wordt foute informatie gegeven, bijvoorbeeld wanneer wordt beweerd dat standaardtaal de ‘officiële taalvorm’ is. Verder zien we ook hier interne inconsistenties. Zo leren we in een bepaalde reeks enerzijds dat standaardtaal taal is die ‘voor iedereen aanvaardbaar is’, anderzijds dat ook woorden ‘gaande van heel formeel en bekakt tot vulgair’, zoals *heden*, *bakkes*, *maffen*, *zuipen*, *klerezooi*, *klootzak*, *takkewijf*, *zeiken* ertoe behoren.

Taalvariëteiten worden bijna overal voorgesteld als een soort monolithische, duidelijk begrensde minitalen, waartussen de taalgebruiker switcht. Die voorstelling is al lang weerlegd, bijvoorbeeld in Hudson (1980). De continuümgedachte vinden we enkel terug in twee reeksen, maar dan slechts in één of twee jaren, en niet altijd helder voorgesteld.

Taalzorg

De schoolboeken Nederlands besteden ook aandacht aan taalvariatie door adviezen of voorschriften te geven voor het gebruik van bepaalde woorden of constructies. Daar verwijzen we hier naar met de traditionele term ‘taalzorg’. Slagen de handboeken erin het functionele variatiemodel in de taalzorg te realiseren en de taalvariatie consequent niet-veroordelend te beschrijven, objectieve aanwijzingen te geven voor wat past in welke situaties? Of bestendigen ze het juist-foutmodel? Dat laatste doen ze wel degelijk en om een precies beeld daarvan te krijgen hebben we de ‘afkeuringen’ geïn-

ventariseerd, de negatieve bejegeningen van varianten (woorden, uitdrukkingen, grammaticale constructies).

Kwantitatief lijken we de strenge taalzuiveringspraktijken van de ABN-jaren achter ons te hebben gelaten, maar er zijn grote verschillen tussen de reeksen. Wat woordenschat betreft, bevat de strengste reeks gemiddeld 33.6 *verschillende* afkeuringen per leerjaar (nog geen A4’tje), twee andere bevatten er 15.1 en 13.5 en in de overige reeksen wordt zo goed als niets afgekeurd. Voor grammatica liggen de aantallen nog lager: van maximaal 12 tot (in twee reeksen) vijf, tot geen of bijna geen verschillende constructies per jaar. Binnen de reeksen zien we wel een zeer ongelijkmatige spreiding van de afkeuringen. Zo bevat de strengste reeks in de leerjaren 1 en 3 toch geen of bijna geen afkeuringen. In een andere, mildere reeks zit bijna 80 procent van de grammaticale afkeuringen in de leerjaren 5 en 6.

Inhoudelijk valt onder meer op dat slechts 8.1 procent van de lexicale afkeuringen (29 afgekeurde woorden) in meer dan één reeks voorkomt. De keuze van de afgekeurde items blijkt dus in hoge mate arbitrair. De weinige gemeenschappelijke afkeuringen komen bovendien op enkele uitzonderingen na slechts in twee reeksen voor. Leerlingen die verschillende reeksen gebruiken, krijgen dus een ander verhaal te horen. Dat laatste geldt ook, zij het in veel mindere mate, voor grammatica. Bijna de helft van alle grammaticale afkeuringen betreft een vijftal onderwerpen: congruentie, samentrekking, de volgorde in de werkwoordelijke eindgroep, de verbuiging van adjectieven en de beknopte bijzin. Dat betekent zeker niet dat elke reeks veel aandacht besteedt aan al die onderwerpen. Zo zijn er twee reeksen die de beknopte bijzin of de verbuiging van adjectieven niet behandelen. De aandacht voor uitspraak, ten slotte, is uiterst beperkt. Slechts drie reeksen geven uitspraakadviezen en daar zijn ze dan nog zeer karig mee. De weinige adviezen zijn beperkt tot een of hoogstens twee leerjaren en de reeks die de meeste aandacht aan uitspraak besteedt, kenmerkt zich door terminologische verwarring en onduidelijke beschrijvingen.

Waarom worden taalelementen afgekeurd? Wat zijn de motieven? De afgekeurde woorden en uitdrukkingen behoren hoofdzakelijk tot Vlaamse variëteiten; de Noord-Nederlandse norm leeft dus nog in de schoolboeken, maar geografische motieven worden niet vaak expliciet uitgespeeld: de termen tussentaal en Belgisch-Nederlands spelen als stigmatiserende labels maar in één reeks een rol. Prominenter zijn, heel opmerkelijk, de zuiverheidsmotieven, althans in twee reeksen. Hoewel de taalkunde zich al lang gedistantieerd heeft van de zuiverheidsideologie, worden in schoolboeken (vooral

lexicale) Belgisch-Nederlandse items niet als dusdanig gekarakteriseerd, maar als barbarisme, gallicisme, germanisme, anglicisme of purisme gediskwalificeerd. In een kleine minderheid van de gevallen gebeuren de lexicale afkeuringen ongemotiveerd, d.w.z. de taalelementen worden als fout zonder meer voorgesteld.

De reeksen blijken woordenschat, grammatica en uitspraak ook zeer verschillend te benaderen wat de motivering van de afkeuringen betreft. Terwijl bij woordenschat relatief weinig afkeuringen ongemotiveerd zijn en het motief tussentaal nauwelijks een rol speelt, is het bij grammatica net omgekeerd: meestal (in 71.4% van de gevallen) ontbreekt elk motief en wordt het eenvoudigste juist-foutmodel gehanteerd (fout, geen AN, enz.). Als er toch een motief is, dan blijkt dat meestal *tussentaal* te zijn (17% van de gevallen). De andere motieven zijn voor grammatica marginaal. Voor de uitspraakafkeuringen, ten slotte, wordt bijna uitsluitend gerefereerd aan geografische motieven, voornamelijk tussentaal: Vlaamse spreektaalvarianten worden dus vrij algemeen gestigmatiseerd.

Bij dit alles moeten we rekening houden met een vrij algemene terminologische verwarring. De gehanteerde normatieve termen worden nogal eens in oneigenlijke zin gebruikt: *dialect* soms voor bovenlokale verschijnselen (bv. *fotokopies, labo, weeral*), *archaïsch* voor althans in Vlaanderen nog actueel of hoogstens formeel taalgebruik (bv. *reeds, eender welk*), *tussentaal* voor niet-informele elementen (bv. *vermits, duimspijker*), terwijl tussentaal toch vrij algemeen opgevat wordt als de Vlaamse omgangstaal.

We stellen vast dat de schoolboekenreeksen er allesbehalve in slagen het zelf gepropageerde functionele variatiemodel in de taal-zorgpraktijk om te zetten. Dat blijkt ook uit de indrukwekkende verschillen *binnen* de reeksen. De aanpak van het ene leerjaar kan drastisch afwijken van die in een ander leerjaar. Zo is de zuiverheidsideologie van de 'strengste' reeks nog uitgesproken in de leerjaren 4 en 5, terwijl er in de andere leerjaren geen of bijna geen sprake van is. Het is duidelijk dat verschillende redactieploegen of redacteurs uiteenlopende opvattingen huldigen en die niet op elkaar afstemmen.⁴

Bronnen

Hoe bepalen de reeksen of een woord of constructie niet tot de standaardtaal behoort? Waarop baseren ze hun oordelen? In elk geval slechts in beperkte mate op de grote referentiewerken. De mate van overeenkomst met de oordelen van *Van Dale* is in alle reeksen verrassend klein. Van de 365 (in alle reeksen samen) afgekeurde items worden er 260 vermeld in *Van Dale*.⁵ Daarvan zijn er

131 algemene of Belgische standaardtaal, d.w.z. de helft (50.4%). Tabel 1 geeft de afwijkingspercentages voor woordenschat en grammatica voor de vier reeksen die aan dit soort taalzorg doen. De cijfers betreffen enkel de afgekeurde items die in *Van Dale*, *Taaladvies.net* of de *ANS* vermeld worden.

Reeks	ST in <i>Van Dale</i> Taaladvies.net	ST in <i>ANS</i> Taaladvies.net
1	49.1 %	36.6 %
2	46.5 %	52.5 %
3	41.2 %	18.6 %
4	42.5%	23.1 %

Tabel 1: Afwijkingspercentages (ST: standaardtaal)

Misschien gebruiken de redacties andere, betere bronnen. Welke dat dan zouden zijn, vermelden ze niet. De schoolboeken verantwoordden hun oordelen bijna nooit. Ook het bronnenbeleid bij de taalbeschouwing stelt teleur. De leerlingen krijgen geen beeld van het wetenschappelijk onderzoek over taalvariatie en de Vlaamse problematiek in het bijzonder. Ze krijgen enkel een aantal meningen voorgeschoteld, geen feitenmateriaal. Taaldeskundigen hebben nauwelijks een stem in de schoolboeken. Als ze al aan bod komen, is het doorgaans in hele korte stukjes uit populaire media, waarin ze globale standpunten innemen.

Oplossing

Verwarring, chaos, dat is de rode draad door dit verhaal. Hoe komt dat toch? De auteurs culpabiliseren zou al te makkelijk zijn en onterecht. Natuurlijk kunnen de redacties meer interne afspraken maken, planmatiger werken, de taalzorg beter afstemmen op betrouwbare referentiewerken, bronnen vermelden, de taalkunde een duidelijker plaats geven, maar dat ze geen duidelijke, verantwoorde en gemeenschappelijke visie hebben op taalvariatie en de Vlaamse normenproblematiek, kan hen moeilijk kwalijk genomen worden. De schoolboeken weerspiegelen immers alleen maar de algemene maatschappelijke verwarring hieromtrent. De verantwoordelijkheid daarvoor ligt mijns inziens bij (1) het onderwijsbeleid, (2) de taaladvieswereld, maar vooral bij (3) het overheidsbeleid inzake taal: de Nederlandse Taalunie.

(1) In Vlaanderen zouden de *eindtermen en leerplannen* krachtige instrumenten kunnen zijn voor een efficiënt onderwijsbeleid. Het is dan ook goed dat ze het functionele variatiemodel bepleiten, met niet enkel een wetenschappelijke, maar uitdrukkelijk ook een

ethische verantwoording (respect voor de ander). Ze zijn echter te vaag én te inconsistent om de gidsfunctie goed te kunnen vervullen. Ze bakenen vooral de cruciale term standaardtaal niet af, ze gebruiken hem zelfs op een zeer verwarrende manier (het GO!-leerplan spreekt bijvoorbeeld van een ‘dialectische vorm van het AN of de standaardtaal’), ze nemen geen standpunt in over de criteria voor standaardtaal in Vlaanderen, ze spreken zich niet uit over de legitimiteit van het Belgisch-Nederlands, welke term ze niet eens vermelden. Verder lijken de leerplanauteurs het nagestreefde model nog niet volledig geïntegreerd te hebben: vooral de leerplannen van voor het stedelijk en gemeentelijk onderwijs (OVSG) getuigen nog van het juist-foutmodel. Op die manier leveren de eindtermen en leerplannen een perfecte blauwdruk voor de verwarring in de schoolboeken.

(2) De auteurs van deze beleidsteksten alle schuld toeschuiven zou ook weer onbillijk zijn, want van hen kunnen we moeilijk verwachten dat ze een beter inzicht hebben in de problematiek dan de taalvoorschrijvende instanties die de aangeklaagde chaos in Vlaanderen creëren. De meeste taaladviseurs, net zoals de meeste taalprofessionelen, hebben de Noord-Nederlandse norm voor standaardtaal intussen wel losgelaten, maar ze doen dat vaak node. Ze aarzelen. Ze weigeren vooralsnog een radicale, systematische toepassing van het bicentrische principe. Hun toetssteen is niet de formelere taal van Vlaamse taalgebruikers met enig prestige, de natuurlijke normbepalers, maar ze blijven uitgaan van de oude canon en doen enkel toegevingen, terwijl ze daar geen objectieve criteria voor hebben. En zo komt het dat advieslijsten, woordenboeken, grammatica’s elkaar rijkelijk tegenspreken.

(3) En nu komt de Nederlandse Taalunie in het vizier, onze officiële taalbeleidsinstantie. Die is zich ten volle van het probleem bewust en wil zich engageren, blijkt uit haar *Meerjarenbeleidsplan 2013-2017* waarin ‘omgaan met taalvariatie en taalnormen in het onderwijs’ een belangrijk thema is:

‘In het onderwijs kan er een spanningsveld ontstaan tussen het nastreven van een goede beheersing van de standaardtaal en het waarderen van taalvariatie als een rijkdom. In samenspraak met het Platform Onderwijs Nederlands (PON) wil de Taalunie het onderwijsveld ondersteunen in het vinden van nuttige benaderingen om beide doelstellingen te verwezenlijken.’ (p. 47)

Aan de Taalunie richt ik dan ook de volgende dubbele oproep.

(1) *Geef uw eigen bicentrische standaardtaalvisie consequent en*

consistent vorm door een nog realistisch taaladviesbeleid en een betrouwbaarder standaardtaalbeschrijving in Taaladvies.net. Erken wat in formele taal in Vlaanderen gebruikelijk is als Belgisch-Nederlandse standaardtaal. En als daar informanten voor nodig zijn, rekruteer die dan uit niet-taalspecialisten, die minder de neiging hebben de aangeleerde norm te bevestigen.

(2) *Zorg voor een betere onderlinge afstemming van de taaladvisering, bijvoorbeeld in de schoot van het Taaladviesoverleg, maar ook met actoren buiten de Taalunie.*

Tegen 2017 moet dat kunnen.

Referenties

Hudson, R. A. (1980), *Sociolinguistics*. New York: Cambridge University Press.

Schramme, A. (2003), *Advies inzake taalvariatie*. Nederlandse Taalunie, Taalunieversum. http://taalunieversum.org/taalunie/advies_inzake_taalvariatie/index.php

Noten

1. Met dank aan Joke Bevers, Suzanne Decat, Florence Leurquin, Sofie Manhaeve en Dimitri Tielemans, studenten toegepaste taalkunde KU Leuven, campus Brussel.

2. Het volledige rapport, uiteraard met namen en referenties, is als pdf verkrijgbaar bij de auteur.

3. Onder meer in de nota van de Raad van Nederlandse Taal en Letteren *Advies inzake taalvariatie* (Schramme, 2003), waarin gepleit wordt voor de ‘[e]rkenning van de taalpolitieke en taalkundige gelijkwaardigheid van Nederlands-Nederlandse en Belgisch-Nederlandse standaardvariëteiten en attitudevorming om die erkenning ook in de praktijk gestalte te geven’.

4. Een schoolboekenreeks bestaat uit materiaal voor de verschillende leerjaren dat door verschillende auteurs wordt samengesteld.

5. Items die niet voorkomen in *Van Dale* zijn bijvoorbeeld dialectische woorden (*seule, gulder, sjokkedeizen*), bepaalde verbindingen (*ter goedkeuring, ziek vallen*), contaminaties (*onmeedogenloos, neutraliseren*), vreemde woorden (*snappy*), slang (*powerpiet*).

Johan De Schryver is docent Nederlands aan de subfaculteit Letteren van de KU Leuven, campus Brussel.

e-mail: johan.deschryver@kuleuven.be

Idioom & Co

Zeggen dat iets niet bestaat: bestaat daar een speciale constructie voor?

BERT CAPPELLE

Laten we het eens hebben over iets wat niet zou bestaan, namelijk een aparte constructie die uitdrukt dat iets of iemand niet bestaat. Mocht u niet mee zijn, ik doel hier op een speciale uitdrukkingvorm die we *negatieve existentiële constructies* noemen. Dat is eigenlijk een nogal gewichtige term voor vaak vrij alledaagse mededelingen, zoals *Er zijn geen nieuwe berichten*. Veel talen gebruiken een heel andere constructie om het bestaan van iets te ontkennen dan om het bestaan ervan te bevestigen. Talen waarin dat niet zo is, die dus dezelfde constructie gebruiken, zouden zich in West-Europa concentreren, zo kon ik onlangs ergens in de linguïstische literatuur lezen. Alleen, klopt dat wel helemaal? Of talen buiten West-Europa aparte positieve en negatieve existentiële constructies hebben, daar kan ik me niet over uitspreken. Ik spreek nu eenmaal geen Belarus, Japans of Wolof. Maar laten we eens kijken hoe het zit met het Nederlands, een taal die mooi in het westen van West-Europa ligt en dus in aanmerking komt voor de stelling dat er geen aparte vorm bestaat voor negatieve existentie. Neem de zin *Er zijn geen nieuwe berichten*. Op het eerste gezicht lijkt daar niets speciaals mee aan de hand te zijn. Het is gewoon de negatie van de positieve existentiële zin *Er zijn nieuwe berichten*. De vorm *geen* is niet eigen aan negatieve existentie: we gebruiken dit woord ook in bijvoorbeeld *Wij zijn geen toeristen* of *Wij hebben geen kinderen*. De existentiële structuur *Er is (g)een X* of *Er zijn (geen) X* kunnen we dus benutten voor positieve en negatieve zinnen, met dien verstande dat er in de negatieve zinnen *geen* voorkomt, wat voortvloeit uit afzonderlijke grammaticale regels. Ook in naburige talen kunnen we de gebruikelijke structuur voor positieve existentie inzetten voor negatieve existentie, mits we er gewone negatie aan toevoegen: *Stephen Hawking: "There are no black holes"*, *Ya pas de hasard*, *Es gibt kein schlechtes Wetter – nur falsche Kleidung*.

Eenhoorns

En toch, negatieve existentie heeft wel degelijk iets apart. Filosofen worstelen al sinds de oudheid met niet-bestaande objecten. De zin *Eenhoorns bestaan niet* is paradoxaal, want als we van eenhoorns iets willen beweren, bijvoorbeeld dat ze niet bestaan, dan moeten we hun bestaan wel eerst aannemen. Dit probleem laat ik voor het gemak even links liggen, maar het is aardig om te zien hoe zelfs geleerde mensen als Bertrand Russell hier een aardige kluif aan hadden.

Wat een taalkundige opvalt, is dat het werkwoord *bestaan* (als alternatief van *zijn*) zijn bestaansrecht ontleent aan het, wel ja, nogal *existentiële* karakter van de uitspraken waarin het voorkomt. Zo zouden we *Er bestaan nieuwe berichten* of *Nieuwe berichten bestaan* erg vreemd vinden. En meestal gebruiken we dat werkwoord in negatieve zinnen. Luister maar zelf: *God bestaat* klinkt minder natuurlijk dan *God bestaat niet*. Vervang gerust het onderwerp door 'toeval' of 'gratis' of 'dé Syriëstrijder'. Als we een positieve zin gebruiken met *bestaan*, dan is het vaak als reactie op een negatieve, bijvoorbeeld *Slechte publiciteit bestaat wel degelijk*. Het lijkt er dus op dat er een ietwat gespecialiseerde structuur bestaat voor negatieve existentiële uitingen – maar nu gebruikte ik *bestaat* dus toch in een gewone positieve zin, zij het misschien wel als tegenreactie op een bewering tot het tegendeel. In elk geval, als je actief zoekt naar werkwoorden als *bestaan* (en *exister* in het Frans, *existieren* in het Duits, enzovoort), dan blijkt dat die vaker voorkomen mét negatie dan zonder.

Kat

Een andere tendens is dat we bij negatieve existentiële zinnen meestal niet gaan vertellen *hóe* iets zich niet manifesteert: dat lijkt er niet toe te doen. Bij positieve

zinnen treffen we vaker werkwoorden aan als *aanbreken*, *groeien*, *opdoemen*, enzovoort. Op Facebook zal een van je vrienden dus misschien een bericht rondsturen als *Er dwarrelt sneeuw* maar niet *Er dwarrelt geen sneeuw*. Wanneer we willen zeggen dat iets überhaupt niet bestaat, voelen we bovendien ook minder de behoefte om te specificeren *wáár* het niet bestaat. In positieve existentiële zinnen daarentegen gebruiken we wel meestal een bijwoordelijke bepaling van plaats: *Er zat een kat in de boom*.

De zin *Er was geen kat* (de Vlaamse variant voor het Nederlandse *Er was geen kip*) laat zien dat we in onze taal specifieke negatieve existentiële uitdrukkingen hebben waarvoor er geen positieve tegenhanger bestaat: *Er was een kat* betekent niet dat er wél volk was. Hier is een lijstje van zulke uitdrukkingen:

Er is geen weg terug.
Er is geen sprake van.
Er zijn geen woorden voor.
Er is geen land mee te bezeilen.
Er is geen peil op te trekken.
Er is geen kruid tegen gewassen.
Er was geen mens te bekennen.
Er was geen levende ziel.

Heeft het Nederlands dus misschien geen aparte algemene constructie voor negatieve existentie, dan zijn er toch idiomatische verbindingen met *er* die typisch negatief zijn. Vergelijk maar met de positieve versies: *Er is een weg terug*, *Er is sprake van*, *Er zijn woorden voor*, etc. klinken allemaal vreemd. Sommige taalkundigen, namelijk zij die geen strikt onderscheid zien tussen grammatica en woordenschat, zouden de uitdrukkingen hierboven allemaal beschouwen als negatieve existentiële mini-constructies in het Nederlandse ‘construct-i-con’.

Ook overwegend negatief is de halfopen uitdrukking *Er rest niets anders dan ...*, net als de uitdrukking *Er zit niets anders op (dan ...)*. We zullen wellicht nooit een zin horen als *Gelukkig zit er nog van alles anders op dan lijdzaam toe te kijken*.

Onderste trap

Nog iets specialer is de constructie *Er is geen X aan*, waar *X* een werkwoord in de noemvorm moet zijn:

Er is geen houden aan.
(vergelijk met *Er is houden aan*, wat onmogelijk is)
Er is geen ontkomen aan.
Er is geen doorkomen aan.
Er is geen denken aan.

Er is geen zeggen aan.
Er is geen lievemoderen aan.

Deze constructie betekent zoiets als ‘We kunnen niet [werkwoord]’ of ‘Het heeft geen zin te [werkwoord]’. Qua betekenis en ook redelijk qua vorm komt deze constructie overeen met Engelse uitdrukkingen als:

There’s no escaping.
(‘Er is geen uitweg mogelijk’)
There’s no stopping us now.
(‘We laten ons door niemand nog tegenhouden’)
There’s no accounting for tastes.
(‘Over smaak valt niet te twisten’)
There’s no doubting/denying/mistaking that ...
(‘Er is geen twijfel mogelijk dat ...’)
There’s no usepoint asking/thinking/trying to ...
(‘Het heeft geen zin te vragen/denken/proberen om ...’)

Het meest typische werkwoord in de Nederlandse constructie *Er is geen X aan* is ongetwijfeld *beginnen*. Dat is niet verwonderlijk, want negatieve existentiële zinnen ontkennen vaak dat de onderste trap van een of andere schaal aanwezig is. *Beginnen* is de onderste trap van de reeks *beginnen-voortdoen-eindigen*. Door de laagste graad van een reeks te ontkennen, benadruk je dat alle hogere graden in de reeks ook niet aan de orde zijn. Dat is de motivatie voor zinnen als *Er was niet het minste zuchtje wind* of *Er zit geen greintje waarheid in zijn woorden*, waarbij *greintje* op een minimale hoeveelheid slaat. *Er is geen spoor van X te bekennen* ontkent niet alleen de aanwezigheid van *X*, maar zelfs van enige onrechtstreekse manifestatie ervan: een spoor. Zoiets vinden we ook in het Engelse *There isn’t a shadow of a doubt* of het Franse *Il n’y a pas l’ombre d’un doute*. Negatieve existentie is iets speciaals. West-Europese talen hebben misschien geen aparte algemene constructie ervoor, maar dat betekent niet dat ontkenkende existentiële zinnen in het Nederlands, het Engels, het Frans of het Duits geen aparte trekjes vertonen of dat er geen ontkenkende existentiële zinnen zijn zonder bevestigende tegenhanger. Er bestaat hierover geen zweem van twijfel.

Noot

Met dank aan Machteld Meulleman, Anne Carlier en Benjamin Fagard.

Bert Cappelle is docent en onderzoeker Engelse taalkunde aan de universiteit van Rijsel.

e-mail: bert.cappelle@univ-lille3.fr

Broodje taal

Broodje m.b.t. taal

FLEUR DEBOUTTE

Sinds september van het afgelopen jaar bevind ik me weer op de schoolbanken. Dat betekent geenszins dat ik me heb verwijderd van mijn nobele taak als taalverzorger, integendeel. De bedoeling van die studie-inspanning is om me bij te scholen over allerlei pedagogische en didactische methoden, opdat ik ervoor kan zorgen dat mijn studenten de nodige schrijf- en redactievaardigheden nog beter in de vingers krijgen. In de voorbije maanden heb ik dus bijzonder veel bijgeleerd over pedagogische en psychologische principes en theorieën, wat tot heel wat nieuwe inzichten heeft geleid in mijn lesaanpak. Maar opmerkelijk genoeg hebben die lessen ook tot allerlei inzichten geleid die helemaal niets te maken hebben met onderwijskunde. Zo blijken mijn docenten een taaltje te hanteren met een uitgebreide verzameling constructies en termen die ik zelden in dezelfde hoeveelheden elders ben tegengekomen. Dat lijkt op het eerste gezicht niet al te vreemd: wie een nieuwe discipline leert, moet zich onvermijdelijk het daarbij horende vakjargon eigen maken.

Toch is het niet het vakjargon waar ik zo mee worstel. Zo las ik in de planning voor een vak bijvoorbeeld 'Workshop m.b.t. taalbeleid'. De docent bedoelde natuurlijk 'Workshop over taalbeleid', maar had zich om de een of andere reden bediend van die gekke afkorting van 'met betrekking tot'. Dat kan de beste overkomen: soms kom je in de gekste gevallen niet op dat ene kleine woordje dat je nodig hebt. Maar toen ik het een keer gezien had, zag ik het ineens overal. 'De observatiestage moet i.f.v. (in functie van) de beschikbaarheden van de leerkracht worden gepland.' 'Het leertraject is optioneel m.b.v. (met behoud van) de examenpaper.' 'Meer informatie i.v.m. (in verband met)

sociaal-constructivisme vind je in deze naslagwerken.' 'Je verwerkt je slotreflectie a.d.h.v. (aan de hand van) het sjabloon.' De hoeveelheid voorbeelden is eindeloos.

Lopers

Aan die afgekorte voorbeelden hierboven heb ik voor het leesgemak toch maar de uitgeschreven vorm toegevoegd. Sommige van die afkortingen zijn namelijk wel doorzichtig, omdat ze algemeen bekend zijn, maar andere afkortingen vond ik wel erg obscuur. Zo kon ik die 'm.b.v.' alleen ontcijferen omdat de voluit geschreven vorm elders in de opdrachttekst ook voorkwam. Zulke afkortingen bevorderen dus allesbehalve het leesgemak. Bovendien zijn de constructies zelf, zelfs wanneer ze voluit geschreven worden, ook nogal vaag, en bestaat er een gemakkelijker, korter of duidelijker woord dat op dezelfde plaats kan worden gebruikt. Zulke constructies of woorden heten ook wel 'lopers' of 'passepartoutwoorden'. Dat zijn heel handige woorden, aangezien ze in elke zin wel een plaatsje kunnen krijgen. Vandaar dat zoveel mensen er gretig en veelvuldig gebruik van maken. Die lopers verschijnen namelijk behalve in opdrachtteksten van pedagogische docenten ook wel eens in zakelijke of journalistieke teksten. Zo viel er begin april bijvoorbeeld bij de VRT nog te lezen dat bij de nieuwe fusie in de sociale zekerheid 'specifieke opdrachten met betrekking tot de lokale sector' zouden worden verankerd. Die lopers zijn dus erg praktisch in heel wat verschillende contexten, en dat legt meteen ook het probleem van deze constructies bloot. Passepartoutwoorden zijn immers zo alomtegenwoordig en zo gemakkelijk bruikbaar omdat ze een bijzonder vage betekenis hebben. Voor die woorden is het dan ook typisch dat er een preciezere omschrijving bestaat die in die bepaalde context of zin veel betekenisrijker zou zijn. Het is dus de vage betekenis van de

paspartoutconstructies die ervoor zorgt dat ze overal als gegoten lijken te zitten.

Maar door die vage betekenis moet de gebruiker van die loper in zijn of haar tekst natuurlijk sterk aan helderheid inboeten. Over paspartoutwoorden zijn de meeste stijladviesen het dus eens. Net zoals voor passieven, naamwoordconstructies en bijzinnen geldt voor een loperwoord dat minder meer is. Toch is het soms niet eenvoudig om die lopers te vermijden, of om een tekst met veel lopers te corrigeren zodat er preciezere woorden op de plaats van die lopers komen te staan. Het lijkt wel of de woorden, eens ze in het schrijvende geheugen geactiveerd zijn, alleen maar gemakkelijker naar boven komen. Zo kan allicht elke (eind-)redacteur meespreken over de moeite die het kost om een tekst te redigeren die doorspekt is met lopers: alternatieve formuleringen lijken ineens erg ver zoek. Paspartoutwoorden blijven bovendien niet beperkt tot de voorzetselachtige constructies die ik zo overvloedig terugvond in mijn cursusmateriaal. Ook zelfstandige naamwoorden, werkwoorden en bijwoorden kunnen als lopers gebruikt worden. De volgende voorbeelden herkent u ongetwijfeld: (1) ‘Het feit dat zij dat diploma nodig had, stond buiten kijf’, (2) ‘De minister voorziet vijf miljoen euro uitgaven voor het onderwijs’, (3) ‘Naar de verpaupering van de samenleving toe moeten we dringend actie ondernemen’, (4) ‘Elke woensdagvoormiddag vindt de teamvergadering plaats’. Voor elk van die zinnen valt een veel duidelijker alternatief te schrijven, waarin het loperwoord vervangen wordt door een woord met een meer concrete of doorzichtige betekenis, of zelfs helemaal wordt weggelaten. Zo kan een herwerking er bijvoorbeeld als volgt uitzien: (1) ‘Zij heeft dat diploma nodig, dat staat buiten kijf’, (2) ‘De minister begroot vijf miljoen euro uitgaven voor het onderwijs’, (3) ‘We moeten dringend actie ondernemen tegen de verpaupering van de samenleving’, (4) ‘We vergaderen elke woensdagvoormiddag met het team’. Bij zulke herwerkingen is het, zoals gezegd, vaak moeilijk om voorbij het loperwoord te denken. Er is immers geen algemene regel om paspartoutwoorden te vermijden: soms kun je de constructies beter helemaal weglaten, zoals in het eerste voorbeeld, maar in andere zinnen is een concreter woord een betere oplossing, zoals in de andere voorbeeldzinnen.

Afkortingen

Met die vage loperconstructies in mijn studieteksten was, naast de vage betekenis, nog iets anders aan de hand. Aan het begin van

dit ‘Broodje taal’ heb ik de constructies namelijk uitgeschreven, om duidelijk te maken wat er met de afkortingen precies bedoeld werd. Zo’n overvloed aan afkortingen betekent dus ook niet veel goeds voor de helderheid van een tekst. Daarom valt bijvoorbeeld op de website van Taaladvies te lezen dat afkortingen het best voluit worden geschreven, anders ‘maakt u uw tekst minder toegankelijk voor de lezer’. Bovendien verzint u het best ook geen nieuwe afkortingen volgens de taaladviesite. Dat kan ik beamen: mijn zoektocht in de Grote Van Dale maakte me immers niet veel wijzer toen ik de afkorting ‘m.b.v.’ wilde duiden. Het woordenboek verklaart die afkorting alleen door ‘met behulp van’, en niet door ‘met behoud van’, wat de docent wel bedoelde. Tot slot geven de meeste stijladviesen ook aan om met name voorzetseluitdrukkingen op zijn minst voluit te schrijven, maar het liefst nog te vervangen door een synoniem voorzetsel in een woord. En zo zijn we weer bij af: als er een concreter alternatief bestaat, verdient het de voorkeur dat alternatief te gebruiken.

Advies m.b.t. taal

Dit ‘Broodje m.b.t. taal’ begon met obscure afkortingen in pedagogische opdrachten. De betekenis van die afkortingen viel met wat creatief afleidwerk gelukkig wel te achterhalen. En zo kwam een stilistisch taalprobleem aan het licht: de loper. Die loperwoorden of -constructies hebben een erg vage betekenis, waardoor ze nagenoeg overal kunnen opduiken. Jammer genoeg moet de tekst daardoor aanzienlijk aan transparantie inboeten. De moraal van dit verhaal is dus dat u zulke loperwoorden het best vervangt door een concreter en duidelijker alternatief, en dat u afkortingen het liefst ook voluit schrijft. Zo kunt u er aardig wat misverstanden de wereld mee uit helpen.

Fleur Deboutte is als praktijkassistent verbonden aan de afdeling Nederlandse Taalbeheersing van de KU Leuven.

e-mail: fleur.deboutte@kuleuven-kulak.be

Taalwerk

Over hoe Vlamingen kunnen werkwoordreeksen doorbreken

LOTTE HENDRIKS

Met uitzondering van de persoonsvorm in hoofdzinnen staan werkwoorden in de dialecten van het Nederlands en veel andere West-Germaanse talen achteraan in de zin. Als er meerdere werkwoorden in een zin voorkomen, vormen die samen een groep: Ik vind dat Jan een schuur moet bouwen.

In sommige dialecten kunnen zulke werkwoordclusters worden doorbroken door niet-werkwoordelijke zinsdelen: Ik vind dat Jan moet een schuur bouwen.

De zinsdelen die werkwoordreeksen kunnen doorbreken, variëren van voorzetsels tot verschillende soorten zelfstandige naamwoorden en bijwoorden (zie Barbiers et al., 2008).

Uit een studie met veertig sprekers van dialecten in West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Vlaams-Brabant en Belgisch Limburg blijkt dat er twee syntactische factoren zijn die bepalen of een zinsdeel in het werkwoordcluster kan voorkomen. De eerste factor is de complexiteit van het zinsdeel, de tweede is zijn positie.

In Nederlandse bijzinnen staan alle werkwoorden samen aan het einde van de zin, zoals '(ik denk dat) Jan een boek *had willen lezen*' laat zien. In sommige dialecten, en vooral in Vlaanderen, kunnen zulke groepen worden doorbroken door allerlei soorten woorden die geen werkwoorden zijn:

- a. Ik weet dat Jan moet **een nieuwe schuur** bouwen.
b. Ik vind dat Marie moet **naar Jef** bellen.

Deze zinnen klinken veel sprekers van het AN waarschijnlijk raar in de oren. In dit artikel wil ik aantonen hoe boeiend deze zinnen zijn. Er blijkt een interessant systeem achter het gebruik van deze zinnen verborgen te zitten, een systeem dat ons iets kan vertellen over hoe taal werkt.

Een kijkje in de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (<http://www.meertens.knaw.nl/sand>) laat zien dat dit verschijnsel vooral veel voorkomt in het West- en Oost-Vlaams. Er zit veel variatie in het gebruik van deze constructie. Zo doorbreken 'kale' zelfstandige naamwoorden het werkwoordcluster vaker

dan zelfstandige naamwoorden met een onbepaald lidwoord.

	West-Vlaanderen	Oost-Vlaanderen	Vlaams-Brabant	Limburg	Antwerpen	Dialecten in Nederland
kaal zelfstandig naamwoord	20	14	7	5	2	13
laag bijwoord ¹	18	12	12	6	2	0
meervoudig zelfstandig naamwoord	18	14	7	4	2	0
onbepaald zelfstandig naamwoord	17	7	2	1	0	0
voorzetsel-voorwerp	11	5	7	3	0	0
bepaald zelfstandig naamwoord	10	4	0	0	0	0
hoog bijwoord	0	0	0	0	0	0

Tabel 1: Hoeveelheid locaties per regio waar doorbreking van het werkwoordelijke cluster voorkomt (Bron: Barbiers et al. 2008, kaart 30B)

Als we deze resultaten vergelijken met werkwoordclusters in het Afrikaans, het Duits en het Zwitsers (Wurmbrand, 2006), dan valt op dat de zinsdelen die in de Vlaamse werkwoordclusters minder vaak voorkomen (zoals bepaalde zelfstandige naamwoorden) in minder talen voorkomen dan zinsdelen die in de Vlaamse werkwoordclusters vaker voorkomen (zoals kale zelfstandige naamwoorden).

Om te onderzoeken welke factoren een rol spelen in het gebruik van deze 'werkwoordclusterdoorbreking', heb ik een vragenlijst afgenomen bij veertig Vlaamse dialectsprekers uit de provincies waar deze constructie het meest voorkomt, West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Vlaams-Brabant en Belgisch Limburg.

De vragenlijst is mondeling afgenomen en begon met een oefenzin. Vervolgens werden de informanten 293 zinnen met zowel doorbroken als niet-doorbroken werkwoordclusters voorgelegd – van elke doorbroken

variant kregen de informanten ook de niet-doorbroken variant voorgelegd. De informant werd gevraagd om elke zin te vertalen naar zijn/haar dialect en te beoordelen of de zin kon worden gebruikt in dat dialect.²

In tabel 2 staan enkele resultaten.

	Zinsdeel	Voorbeeld	Percentage geaccepteerd ³	Gemiddelde
Groep 1: partikels	voorzetselpartikel	<i>op(bellen)</i>	95%	93%
	bijwoordelijk partikel	<i>weg(gooien)</i>	93%	
Groep 2: zinsdelen bestaande uit 1 woord	bijvoeglijk naamwoord als onderdeel van het gezegde	<i>blij (zijn)</i>	55%	46%
	kaal zelfstandig naamwoord (enkelvoud)	<i>brood (eten)</i>	48%	
	kaal zelfstandig naamwoord (meervoud)	<i>taarten (bakken)</i>	46%	
	bepaling van gesteldheid (gericht op het lijdend voorwerp)	<i>(de soep) warm (eten)</i>	45%	
	resultatieve bepaling	<i>(de auto) rood (verven)</i>	39%	
	bepaling van gesteldheid (gericht op het onderwerp)	<i>naakt (zwemmen)</i>	36%	
Groep 3: andere zinsdelen met een lage positie	voorwerp (met onbepaald lidwoord) van een onaccusatief werkwoord ⁴	<i>een trein (komt)</i>	24%	22%
	voorwerp (met onbepaald lidwoord) van een overgankelijk werkwoord	<i>een schuur (bouwen)</i>	22%	
	voorzetselvoorwerp	<i>op Marie (wachten)</i>	19%	
Groep 4: overig	bijwoord	<i>vroeg</i>	8%	6%
	voorwerp met bepaald lidwoord	<i>de auto</i>	5%	

Tabel 2: Algemene resultaten

In dit artikel laat ik zien dat de complexiteit van een zinsdeel en zijn positie in de basisstructuur van de zin bepalen hoe gemakkelijk dat zinsdeel in een werkwoordcluster kan voorkomen.

Complexiteit

De zinsdelen uit groepen 1 en 2, partikels en andere zinsdelen bestaande uit één woord, zijn het meest acceptabel in het werkwoordcluster. Het lijkt er dus op dat de lengte van het zinsdeel een rol speelt. De vraag die dit oproept, is hoe we 'lengte' moeten meten: speelt het aantal lettergrepen, woorddelen, woorden of de syntactische structuur een rol?

De invloed van het aantal lettergrepen van het doorbrekende zinsdeel is getoetst met de zinnen in 2. De resultaten tonen aan dat het aantal lettergrepen geen effect heeft op de aanvaardbaarheid van de constructie: beide zinnen werden door 19% van de informanten geaccepteerd.

2. a. Ik vind dat Jan moet **een pen** kopen.
- b. Ik vind dat Jan moet **een thermometer** kopen.

De hoeveelheid woorddelen lijkt ook geen rol te spelen in de aanvaardbaarheid van een werkwoordclusterdoorbreking. Ook wanneer een verkleiningsuitgang aan *een pen* wordt toegevoegd, wordt de zin door 19% van de informanten geaccepteerd.

3. Ik vind dat Jan moet **een pennetje** kopen.

Dan resteren de hoeveelheid woorden en de syntactische structuur als mogelijke verklaringen. Met syntactische structuur wordt de wijze waarop woordgroepen worden gevormd en met elkaar worden verbonden bedoeld.

Het is moeilijk uiteen te rafelen welke van deze twee factoren een rol speelt bij de acceptatie van werkwoordclusterdoorbrekingen, aangezien een grotere hoeveelheid woorden vaak meer syntactische structuur met zich meebrengt. Een mogelijke oplossing ligt in eigennamen en in partikels. Generatieve taalwetenschappers nemen over het algemeen aan dat eigennamen syntactisch ingewikkelder zijn dan andere woorden en dat partikels syntactisch minder ingewikkeld zijn.

Allereerst laten de volgende zinnen zien dat, hoewel de hoeveelheid woorden verschilt in elke zin, de aanvaardbaarheid van de zinnen hetzelfde is.

4. a. Ik vind dat Jan moet **Henriette** zoenen. Acceptatie: 11%
- b. Ik vind dat Jan moet **een mooi wit paard** kopen. Accept.: 11%

Bovendien blijkt bij de volgende zinnen dat een werkwoordclusterdoorbreking door een eigennaam veel minder aanvaardbaar is dan werkwoordclusterdoorbreking door een kaal zelfstandig naamwoord.

5. a. Ik vind dat Jan moet **brood** eten. Acceptatie: 48%
- b. Ik vind dat Jan moet **Els** zoenen. Acceptatie: 11%

Dit verschil kunnen we duidelijk niet relateren aan de hoeveelheid woorden, omdat die constant is in beide zinnen. Toch betekent dit niet automatisch dat het verschil tussen deze zinnen ligt aan de syntactische structuur. Een andere mogelijke verklaring zou namelijk kunnen liggen in de specificiteit van het zinsdeel. Eigennamen verwijzen naar een specifiek persoon, en wellicht kunnen specifieke zinsdelen minder goed in een werkwoordcluster voorkomen. Dat zou ook verklaren waarom lijdende voorwerpen met een bepaald lidwoord over het algemeen niet in een werkwoordcluster kunnen voorkomen.

6. Ik vind dat Jan moet **de auto** verkopen. Acceptatie: 5%

Naast de specifieke betekenis van bepaalde voorwerpen zou er een verband kunnen zijn tussen hun gebruikelijke positie in de zin en het feit dat ze niet in het werkwoordcluster kunnen voorkomen. In tegenstelling tot onbepaalde voorwerpen, hebben bepaalde voorwerpen een voorkeur voor een positie links in het middenveld (het middenveld is het deel van de zin tussen het onderwerp en de werkwoorden aan het einde). Het bepaalde voorwerp in 7a kan ook wel na *gisteren* staan, maar alleen als we het nadruk geven, en het omgekeerde geldt voor het onbepaalde voorwerp in 7b.

7. a. Ik weet dat Jan **de auto** gisteren heeft verkocht.
- b. Ik weet dat Jan gisteren **een auto** heeft verkocht.

Het lijkt er dus op dat zinsdelen die een voorkeur hebben om rechts in het middenveld te staan (en dus vaak direct voor het werkwoordcluster

staan), vaker in het werkwoordcluster voorkomen dan elementen die een voorkeur hebben om links in het middenveld te staan. Verder is van belang dat werkwoordclusterdoorbrekingen door niet-specifieke zinsdelen met meer syntactische structuur, zoals onbepaalde voorwerpen, ook minder aanvaardbaar zijn dan niet-specifieke zinsdelen met minder syntactische structuur.

8. a. Ik vind dat Jan moet **brood** eten. Acceptatie: 48%
 b. Ik vind dat Jan moet **een schuur** bouwen. Acceptatie: 22%

Dit zou kunnen worden verklaard door de syntactische structuur van het doorbrekende zinsdeel (en dus niet zozeer door de rol van specificiteit!).

De invloed van de syntactische structuur komt ook naar voren als we de algemene aanvaardbaarheid van partikels in het werkwoordcluster beschouwen.

9. Ik vind dat Jan Marie moet **opbellen**. Acceptatie: 93%

Partikels komen ook in andere talen vaker voor in het werkwoordcluster dan andere zinsdelen. Dit kunnen we nu begrijpen, omdat partikels syntactisch ongecompliceerd zijn.

We kunnen dus concluderen dat hoe minder complex een zinsdeel syntactisch is, hoe gemakkelijker het een werkwoordcluster kan doorbreken.

Positie

Bij de bespreking van bepaalde voorwerpen kwam naast de syntactische complexiteit ook de gebruikelijke positie van zinsdelen naar voren als mogelijke factor in de mogelijkheid om werkwoordclusters te doorbreken. In deze paragraaf zal die factor verder worden besproken. Daarbij is van belang om eerst te bespreken wat er met positie wordt bedoeld.

De syntactische structuur van talen is hiërarchisch van aard. Dat kan goed worden aangetoond met een bekend voorbeeld van de befaamde taalwetenschapper Noam Chomsky.

10. Kunnen adelaars die vissen vangen vliegen?

De vraag die wordt gesteld is of adelaars kunnen vliegen, niet of adelaars vissen kunnen vangen. Hoewel *vangen* geteld naar het aantal woorden dichter bij *kunnen* staat, interpreteert toch elke taalgebruiker de zin hetzelfde. In de hiërarchische structuur van de zin wordt meteen duidelijk dat *kunnen* bij *vliegen* hoort.

11. Kunnen adelaars [die vissen vangen] vliegen?

Taal heeft dus naast een lineaire (het ene woord staat naast het andere) ook een zogenoemde hiërarchische structuur (de woorden *adelaars die vissen vangen* vormen samen een afgebakende groep). Volgens sommige taalkundigen hebben alle talen dezelfde basisstructuur met voor ieder type zinsdeel een andere basisplaats. Dit kan geïllustreerd worden met twee verschillende typen bijwoorden, *helaas* (modaliteit) en *goed* (wijze). Die kunnen alleen in de volgorde *helaas>goed* voorkomen, zoals voorbeeld 12 laat zien.

12. a. De tegenstander heeft de wedstrijd **helaas goed** gespeeld.
 b. *De tegenstander heeft de wedstrijd **goed helaas** gespeeld.

Zinsdelen die lager staan in de structuur, zoals lijdend voorwerpen, kunnen met het werkwoord in het begin van de zin worden geplaatst.

13. Brood eten wil Jan niet.

Hogere zinsdelen, zoals sommige bijwoorden, kunnen dat niet. De volgende zin klinkt raar in de oren:

14. a. *Helaas spelen kan de tegenstander niet.
 b. Goed spelen kan de tegenstander niet.

In de vragenlijst zijn zes bijwoorden opgenomen die allemaal een andere positie hebben. Hieronder staan ze weergegeven, met daarbij een duidelijk resultaat: de percentages van aanvaardbaarheid gaan omhoog als er lagere bijwoorden worden gebruikt.

15. helaas	Acceptatie: 0.5%
waarschijnlijk	Acceptatie: 0.9%
toen	Acceptatie: 1.3%
noodzakelijk/mogelijk	Acceptatie: 3.2%
voortdurend	Acceptatie: 3.2%
goed	Acceptatie: 6.5%

De resultaten laten zien dat de aanvaardbaarheid van werkwoordclusterdoorbrekingen afhangt van de hiërarchische positie van het doorbrekende zinsdeel: hoe 'lager' het zinsdeel, hoe aanvaardbaarder de doorbreking.

Verklaring van de gevonden patronen

De resultaten laten een duidelijk effect van syntactische structuur zien: als zinsdelen syntactisch eenvoudig zijn en laag in de structuur voorkomen, dan kunnen ze een werkwoordcluster beter doorbreken. De grens tussen wanneer een zinsdeel kan doorbreken en wanneer een zinsdeel dit niet kan, is niet strikt. Er kan dan ook geen duidelijke regel over worden geformuleerd. Dit roept de vraag op wat voor een syntactisch verschijnsel doorbreking eigenlijk is. Werkwoordclusterdoorbreking lijkt veel op een ander fenomeen, dat 'incorporatie' wordt genoemd. Bij incorporatie vormen een zelfstandig naamwoord en een werkwoord samen één woord.

16. Ik weet dat Jan goed kan **pianospelen**.

Een voor de hand liggende gedachte zou zijn dat werkwoordclusterdoorbreking een vergelijkbaar fenomeen is. Dat zou enigszins kunnen verklaren waarom werkwoordclusterdoorbrekingen aanvaardbaarder zijn als het doorbrekende zinsdeel eenvoudig is en dichtbij het werkwoord staat: zulke zinsdelen incorporeren gemakkelijker. Toch kan deze verklaring niet worden volgehouden. Er zijn namelijk enkele belangrijke verschillen tussen incorporatie en werkwoordclusterdoorbreking. Een duidelijk verschil is de positie ten opzichte van *te*:

17. a. Jan zit **te** **pianospelen**.
 b. Jan heeft zin om Marie **op te** bellen.

Zinsdelen die geïncorporeerd zijn in het werkwoord, staan duidelijk lager in de zin, dichtbij het werkwoord, dan elementen zoals *op* in (17b) die het werkwoordcluster kunnen doorbreken.

De vraag blijft dan hoe het kan dat sommige zinsdelen een werkwoordcluster kunnen (maar nooit moeten) doorbreken, terwijl andere zinsdelen dat nooit kunnen.

Het zou kunnen zijn dat de verklaring hiervoor niet in de syntaxis moet worden gezocht, maar in de manier waarop een zin in ons brein wordt verwerkt.

Volgens psychologisch onderzoek worden zinnen waarin gerelateerde zinsdelen bij elkaar staan, makkelijker verwerkt. Zulke zinnen hebben daarom een duidelijke voorkeur en sprekers zullen woorden of zinsdelen die bij elkaar horen, dus ook vaak bij elkaar laten staan in een zin.

In sommige zinnen kan dit leiden tot een conflict omdat meerdere woorden bij elkaar willen staan, bijvoorbeeld in zinnen met twee werkwoorden en een lijdend voorwerp.

18. Ik vind dat Jan de auto moet maken.

Het modale hulpwerkwoord *moeten* hoort bij het hoofdwerkwoord, *maken*. Deze twee werkwoorden willen daarom naast elkaar staan. Maar *de auto* is het lijdend voorwerp van *maken* en wil ook naast *maken* staan. De perfecte volgorde zou dan een van de volgende zinnen zijn:

19. a. Ik vind dat Jan moet maken de auto. [niet acceptabel]
b. * Ik vind dat Jan de auto maken moet. [niet acceptabel]

19a heeft de Engelse volgorde, 19b de Friese, zoals de volgende vertalingen laten zien:

20. a. I think that Jan should fix the car. (Engels)
b. Ik fyn dat Jan de auto meitsjen moat. (Fries)

Als het inderdaad zo is dat deze volgordes gemakkelijker te verwerken zijn dan de Nederlandse volgorde in 18, dan laat dit zien dat verwerking geen allesbepalende factor is. Blijkbaar heeft het Nederlands syntactische regels die sterker zijn dan verwerkingsprincipes.

In feite is er in het Nederlands een competitie tussen twee mogelijke volgordes: één waarin *moeten* direct naast het hoofdwerkwoord staat, maar *de auto* niet, en één waarbij dit andersom is.

21. a. Ik vind dat Jan de auto moet maken.
b. Ik vind dat Jan moet de auto maken.

De geobserveerde variatie in werkwoordclusterdoorbreking zou dus kunnen volgen uit deze competitie. Dit verklaart ook waarom werkwoordclusterdoorbreking optioneel is: van alle types werkwoordclusterdoorbreking die werden geaccepteerd, werd ook de niet-doorbroken variant geaccepteerd. Dit duidt erop dat taalgebruikers inderdaad de keuze hebben uit twee mogelijke volgordes. Welke volgorde wordt gekozen kan verschillen in elke situatie. We kunnen nu beginnen te begrijpen waarom we een verschil vinden tussen werkwoordclusterdoorbrekingen door verschillende zinsdelen.

22. a. Ik vind dat Jan moet brood eten. Acceptatie: 48%
b. Ik vind dat Jan moet brood met pindakaas eten. Acceptatie: 15%

Het verschil in acceptatie tussen deze twee zinnen kan worden verklaard door de complexiteit van de doorbrekende woordgroep, die de syntactische afstand tussen de twee werkwoorden (die bij elkaar horen) groter maakt.

De resultaten in tabel 1 kunnen nu ook worden begrepen. De eerste groep bestaat uit partikels, die syntactisch het minst ingewikkeld zijn. De tweede groep bestaat uit syntactisch eenvoudige zinsdelen. De derde groep bestaat uit iets complexere zinsdelen. Ten slotte staan de zinsdelen in de vierde groep hoger in de syntactische structuur.

Conclusie

- (1) Zinsdelen met meer syntactische structuur zijn minder acceptabel in de werkwoordcluster dan zinsdelen met minder syntactische structuur.
- (2) 'Lagere' zinsdelen, die een basispositie dicht bij het hoofdwerkwoord hebben, zijn meer acceptabel in de werkwoordcluster dan zinsdelen met een basispositie verder van het hoofdwerkwoord af.

Dit laat zien dat er systeem zit in de geobserveerde variatie in werkwoordclusterdoorbreking. Cruciaal is dat de hiërarchie niet naar voren komt in de resultaten van elke spreker. Sommige sprekers kunnen bijvoorbeeld enkele werkwoordclusterdoorbrekingen uit een bepaalde groep accepteren, terwijl ze andere afwijzen. Dit ondersteunt de mogelijkheid dat de variatie wordt beïnvloed door algemene principes van taalverwerking.

Referenties

- Barbiers, Sjef, Johan Van der Auwera, Hans J. Bennis, Eefje Boef, Gunther De Vogelaer en Margreet H. van der Ham (2008), *The Syntactic Atlas of the Dutch Dialects*, volume 2. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Cinque, Guglielmo (1999), *Adverbs and functional heads: A cross-linguistic perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Hawkins, John A. (2004), *Efficiency and complexity in grammars*. Oxford: Oxford University Press.
- Wurmbrand, Susi (2006), Verb clusters, verb raising, and restructuring. In: Martin Everaert en Henk van Riemsdijk (red.), *The Blackwell companion to syntax*, volume 5. Oxford: Blackwell Publishing, blz. 229–343.

Noten

1. Het verschil tussen een 'hoog' en een 'laag' bijwoord zal verderop in dit artikel duidelijk worden.
2. Ik wil deze informanten ontzettend bedanken voor hun behulpzaamheid en geduld bij het uitvoeren van deze taak.
3. Sommige constructies konden door methodologische problemen niet worden beoordeeld door alle dialectsprekers, waardoor het totale aantal dialecten per constructie niet altijd 40 is.
4. Een onaccusatief werkwoord is een werkwoord met alleen een onderwerp, geen lijdend voorwerp, waarbij dit onderwerp de handeling van het werkwoord ondergaat, in plaats van verricht. Vergelijk de zinnen in (i) en (ii). Omdat Jan de handeling in (ii) ondergaat, kan deze zin niet goed omgezet worden in een passieve zin.
(i) Jan werkt – Er wordt door Jan gewerkt
(ii) Jan sterft – ?Er wordt door Jan gestorven (onaccusatief)

Lotte Hendriks is promovendus variatielinguïstiek bij het project 'Maps and Grammar' op het Meertens Instituut in Amsterdam.

e-mail: lotte.hendriks@meertens.knaw.nl

Dossier

Talige observaties en geografische variatie in *Er ist wieder da / Daar is hij weer*

HANNE KLOOTS

In 2012 publiceerde de Duitse auteur Timur Vermes Er ist wieder da. In 2013 verscheen bij De Bezige Bij een Nederlandse vertaling: Daar is hij weer. De roman kon meteen op heel wat belangstelling rekenen. De 'er' in de titel verwijst namelijk naar Adolf Hitler. Maar ook wie geïnteresseerd is in taal en taalvariatie, vindt in dit boek zijn of haar gading. Zo komt het hoofdpersonage anno 2011 in een wereld terecht waarin allerlei Engelse woorden gebruikt worden die in de eerste helft van de vorige eeuw nog niet bestonden. Een ander personage spreekt Duits met een onmiskenbaar Berlijnse tongval. In deze bijdrage gaan we na hoe er in de Nederlandse vertaling – verzorgd door Liesbeth van Nes – is omgegaan met de talige observaties en de geografische variatie uit Er ist wieder da.

Het verhaal

Op een zonnige dag in 2011 ontwaakt Adolf Hitler op een braakliggend stuk grond in Berlijn. Hij verkeert in opperbeste gezondheid, alleen ruikt zijn legeruniform wat naar benzine. Een woning, reservekleding of financiële middelen heeft hij niet, maar daardoor laat hij zich niet afschrikken. Door zijn opvallende verschijning wordt hij al snel opgemerkt door een talentscout die in hem een ultieme lookalike ziet van Adolf Hitler. Via het agentschap *Flashlight* krijgt Hitler de kans om op te treden in een televisieprogramma. Zijn optredens zijn ook te bekijken op YouTube. Hitler herinnert zich nog

goed hoe hij een publiek kan bespelen. Het publiek ziet hem als een acteur die zijn rol meesterlijk onder de knie heeft. Al snel wordt hij immens populair. Hij krijgt een eigen bureau, een persoonlijke assistente (Fräulein Krömeier), een website en een e-mailadres. Niet iedereen is Hitler echter welgezind. Zo zit de tabloid *Bild* hem op de hielen en belandt hij in het ziekenhuis nadat hij werd aangevallen door twee rechtsradicalen.

Enndi en Menndi

Als Hitler in 2011 ontwaakt, vallen hem al snel allerlei Engelse woorden op die hij nog nooit eerder gehoord heeft. Zo stelt hij vast dat de sportlijfjes van weleer intussen T-shirts heten. Maar er is meer. Verschillende Engelse woorden worden in de roman weergegeven zoals het hoofdpersonage ze in eerste instantie waarneemt, in een soort fonetische spelling. Heel intrigerend: in de Nederlandse vertaling is de Duitse fonetische spelling soms behouden en soms vernederlandst.

- De namen *Andy*, *Cindy*, *Mandy* en *Sandy* worden in de Duitse versie gespeld als *Enndi*, *Sinndi*, *Menndi* en *Senndi*. Dat deze vormen Duits ogen, komt vooral door de <nn>. In het Duits wordt een *n*-klank achter een korte klinker dubbel geschreven (bv. *der Mann*). In de Nederlandse vertaling blijft de Duitse fonetische spelling met twee n'en bewaard. Aan de ene kant oogt dat vreemd: de vertaalster had ook voor een spelling met één <n> kunnen kiezen. De vertaling had er dan 'Nederlandser' uitgezien. Maar tegelijk heeft het behoud van de <nn> ook een meerwaarde. De Duits uitzierende spelling geeft de vertaling als het ware nog wat extra *couleur locale*.

- De voornaam ‘Jill’ wordt in de Duitse roman gespeld als *Tschill*. Ook het behoud van de *T*- aan het woordbegin van *Tschill* geeft de vertaling wat extra *Lokalkolorit*. Een Nederlandstalige verwacht hier waarschijnlijk eerder een *D*-. (Overigens gaat het hier wel degelijk om de voornaam *Jill* en niet om de stam van het werkwoord *chillen*.)
- Bij vier andere Engelse woorden werd de Duitse fonetische spelling in de vertaling vernederlandst: *Schiens*, *Jutjuub*, *kubl* en *Messed Ekting* werden in het Nederlands respectievelijk *dshiens*, *Joetjoeb*, *koel* en *messet ekting*. Dat de Duitse <u> in *Jutjuub* en *kubl* vervangen is door <oe> verkleint de kans dat de lezer de vormen verkeerd zou interpreteren. In het Nederlands staat de letter <u> immers voor de klinker uit *bus*. Waarom de <d> in *Messed Ekting* (‘methodacting’) vervangen is door een <t>, is onduidelijk. De Nederlandse vertaling is hier als het ware nog fonetischer dan de Duitse brontekst.

Berlijns dialect

De roman speelt zich hoofdzakelijk af in Berlijn. In de Duitse versie is dat vooral te merken aan de taal van Hitlers assistente, Vera Krömeier. Enkele Berlijnse dialectkenmerken (Schönfeld 1997), geïllustreerd met voorbeelden uit *Er ist wieder da*:

- *ee* i.p.v. *ei* *meen* (‘mein’), *arbeeten* (‘arbeiten’)
- *oo* i.p.v. *au* *ooch* (‘auch’), *ooffassen* (‘aufpassen’)

In specifieke woorden en woordposities:

- *t* i.p.v. *s* *et* (‘es’), *det allet* (‘das alles’)
- *k* i.p.v. *ch* *ick* (‘ich’)
- *j* i.p.v. *g* *juten morjen* (‘guten morgen’), *jesagt* (‘gesagt’)

De taal van een personage als Vera Krömeier stelt vertalers voor een dilemma. Theoretisch zou je haar in de Nederlandse vertaling bijvoorbeeld een randstedelijk accent kunnen geven, maar waarom zou Adolf Hitler in hartje Berlijn geassisteerd worden door iemand uit de Randstad? Je zou Vera’s Nederlands ook Berlijnse trekjes kunnen geven, maar de vraag is of de lezers zo’n fictief accent als een meerwaarde zouden ervaren. Anderzijds wil de vertaler toch op een of andere manier meegeven dat het personage in kwestie geen

Standaardduits spreekt. In *Daar is hij weer* werd gekozen voor een tussenoplossing. In de uitspraak van Vera Krömeier herkennen we geen specifiek stadsdialect, maar het personage spreekt duidelijk informeel Nederlands. Deze techniek heet *compensatie*: er gaat een kenmerk van de brontekst verloren (hier: Berlijns dialect), maar de vertaler zoekt een manier om in de doeltekst toch een vergelijkbaar effect te bereiken.

Hoe klinkt het Nederlands van Vera Krömeier? Allereerst valt op dat ze gebruik maakt van informele verdopte vormen, bijvoorbeeld *me eigen werk*, *me oma*, *der bureautje*, *wat hattu zich dervan voorgesteld*, *wacht es*, *tiefes* (‘tyfus’). Verder zien we ook geregeld *heb* waar we in de standaardtaal *heeft* zouden verwachten: *Het hep toch niks met u te maken*, *Daar heppu gelijk in*, *Heppu de zenuwen*? Er duiken ook spreektaalige vormen op als *effe* en *niks*. In een geval valt ook een eind-*t* weg in *niet*: *Dat was zeker ook weer niegoed*.

Interessant is ook de spelling van heel wat enclitische vormen, d.w.z. vormen die vlak achter de persoonsvorm staan. Door ze orthografisch te verbinden met het voorafgaande werkwoord maakt de tekst een spreektaalige(re) indruk. In gesproken taal vloeien woorden als het ware in elkaar over. Enkele voorbeelden: *Ik wistet*, *Wat hattu zich dervan voorgesteld?*, *Neemtu nou een ander?*, *Moetet allemaal geschreeuwd worden?* Ook zien we bijvoorbeeld dat *hij* geregeld gespeld wordt als *-ie*, bijvoorbeeld *alstie niet verboden is* en *nu istie geschiedenis*. *Ie* behoort tot de standaardtaal, maar wordt meestal als <hij> gespeld. Tenzij iemand – zoals in deze vertaling – bewust spreektaal wil weergeven. De tussenmedeklinker *-t-* (voorafgaand aan *ie*) zorgt nog voor een extra informele toets. Diezelfde tussen-*t* zien we trouwens ook opduiken in bijvoorbeeld *Ister ook een prullenbak?*

Oktoberfest

In *Er ist wieder da* wordt niet alleen Berlijns dialect gesproken. Hoewel Hitler een overtuigd geheelonthouder is, dringt zijn entourage er sterk op aan dat hij zijn opwachting maakt op het Oktoberfest in München. Bij die gelegenheid maakt hij kennis met Lothar. Dit personage gebruikt ‘het onmiskenbare dialect dat mij [= Hitler] altijd aan de schone stad van Streicher herinnerde’ (Vermees 2013, p. 287). Met ‘de schone stad van Streicher’ wordt waarschijnlijk de Zuid-Duitse stad Neurenberg bedoeld, de thuishaven van de nationaalsocialistische politicus Julius Streicher

in Beieren. Typisch voor veel Beierse dialecten is o.a. dat *p*, *t* en *k* in bepaalde contexten klinken als *b*, *d* en *g* (Renn & König 2006, p. 67). Dat is ook goed te merken aan de uitspraak van Lothar. In de Duitse roman gebruikt hij vormen als *ludlich* (lustig), *Eurobba* (Europa), *wirglic* (wirklich) en *Bunkt* (Punkt). Op het eerste gezicht is van zijn Beierse tongval niets te merken in de Nederlandse vertaling. Lothar gebruikt wel wat spreektaal (bv. *Navend saam*, *keigoed*, *kinders*, *effies*), maar er worden voor dit personage geen specifieke uitspraakkenmerken geïntroduceerd. Toch maakt de vertaalster subtiel duidelijk dat we hier niet met Berlijns dialect te maken hebben. De kenmerken die we aantreffen bij Vera Krömeier (bv. verdoffing van klinkers), zijn bij Lothar namelijk niét te vinden.

Geen verrijdbaar kettinggeschut

Veel talen kennen in de loop van hun geschiedenis een of meer ‘puristische’ periodes. Puristen streven naar een zo ‘zuiver’ mogelijke taal. Vreemde woorden moeten zo veel mogelijk vervangen worden door ‘eigen’ woorden. Met dat doel voor ogen werd in de 19de eeuw in Duitsland de Allgemeine Deutsche Sprachverein gesticht. Haar hoogtepunt bereikte de vereniging pas na 1933, toen Adolf Hitler aan de macht kwam. Heel wat nationaalsocialisten stoorden zich echter mateloos aan de jacht op vreemde woorden. Dit gold ook voor Adolf Hitler zelf en voor Joseph Goebbels, de minister van propaganda. In 1940 vaardigde Hitler zelfs een verordening uit die waarschuwde voor een te ver doorgedreven purisme. Dat betekende het einde voor de Allgemeine Deutsche Sprachverein (von Polenz 1971). Het standpunt van de historische Hitler wordt expliciet verwoord door het hoofdpersonage van *Er ist wieder da*. Boven zijn homepage stond aanvankelijk ‘Heimseite’. Daar is hij het echter niet mee eens:

Dieses verkrampte Deutschtum ist das Schlimmste, was man tun kann. Sie dürfen Blutreinheit nicht mit mentaler Abschottung verwechseln. Ein Homepage ist natürlich ein Homepage, machen Sie sich nicht lächerlich! Man nennt einen Tank doch auch nicht fahrbares Kettengeschütz, nur weil’s die Engländer erfunden haben. (Vermes 2012, p. 240)

In de Nederlandse versie wordt dat:

Dat krampachtige vasthouden aan het Duits zijn is het stomste wat we kunnen doen. U moet zuiver bloed niet met mentale afscherming verwarren. Het homepage is natuurlijk het homepage, maakt u zich niet belachelijk! Een tank noem je toch ook geen verrijdbaar kettinggeschut, alleen omdat de Engelsen hem hebben uitgevonden. (Vermes 2013, p. 193)

Het concept ‘purisme’ behoort ook tot het referentiekader van de Nederlandstalige lezer. Deze passage kon dus in principe probleemloos in het Nederlands vertaald worden ... ware het niet dat het hoofdpersonage wederom struikelt over een Engelse term. Dit keer worstelt hij met het grammaticale geslacht van *Homepage*. Veel van oorsprong Engelse woorden zijn in het Duits onzijdig (bv. *das Baby*, *das Handy*), maar dat geldt niet voor *Homepage*. De term *Homepage* is in het Duits vrouwelijk. In het Duits bepaalt het grammaticale geslacht de vorm van het lidwoord. Hitler heeft het over *ein Homepage*, terwijl hij eigenlijk *eine Homepage* had moeten gebruiken. De vertaalster heeft deze grammaticale uitglijder opgemerkt en koos daarom in de Nederlandse vertaling voor *het homepage*. Het onbepaald lidwoord ‘een’ wordt in het Nederlands niet verbogen. Wellicht heeft de vertaalster daarom het (foute) Duitse ‘ein’ vertaald door het (evenzeer verkeerde) bepaalde lidwoord ‘het’.

Weg met de gotische drukletters

Het Duits kent niet alleen variatie in de taal zelf. Ook het lettertype was lange tijd variabel. Oudere Duitse teksten zijn vaak gedrukt in zogenaamde ‘gotische drukletters’ of ‘fractuur’. Wie *Asterix en de Goten* heeft gelezen, weet onmiddellijk om welke letters het hier gaat. Gotische drukletters zijn overigens geen uitvinding van de Goten, maar dat is weer een ander verhaal. Relevant voor deze bijdrage is vooral dat dit lettertype in Duitsland lange tijd voor- en tegenstanders heeft gehad (Hartman 1999). In de jaren 30 namen Adolf Hitler en Joseph Goebbels in dit debat nog geen openlijk standpunt in, al zijn er wel aanwijzingen dat Hitler de gotische letters ook toen al niet erg genegen was. Zo wilde hij bijvoorbeeld liever niet dat er fractuur gebruikt zou worden op

de wereldtentoonstelling van 1935 in Brussel. Vanaf 1940 werd Hitlers standpunt duidelijker. In propagandamateriaal voor het buitenland mocht voortaan geen fractuur meer gebruikt worden. In 1941 werden de gotische letters volledig verboden.

In *Er ist wieder da* wordt enkele malen op dit debat gezinspeeld. Zo stelt het hoofdpersonage voor dat zijn assistente een schrijfmachine zou aanschaffen met het lettertype antiqua. Oftewel: ze mag geen fractuur gebruiken. Een ander voorbeeld: als boven Hitlers website 'Homepage' verschijnt in gotische letters, vraagt de webmaster zich hardop af waarom je zo'n nieuwmodisch woord in fractuur zou weergeven. In beide gevallen wordt de Duitse tekst vrij letterlijk vertaald in het Nederlands. De vraag is in hoeverre een lezer op basis van de Nederlandse vertaling een goed idee krijgt van het historische debat achter deze toespelingen. Aan de andere kant: wellicht is ook niet elke Duitstalige lezer van dit debat op de hoogte. Een vertaling kan eventueel worden aangevuld met een historische toelichting in een voetnoot, maar de gemiddelde lezer is over het algemeen niet zo gesteld op voetnoten (Grit 1997).

Het hoofdpersonage gebruikt op een gegeven moment ook een variant op de Duitse uitdrukking 'Fraktur mit jemandem reden', wat zo veel wil zeggen als 'iemand eens goed de waarheid zeggen':

Ein Deutscher windet sich nicht in juristischen Formulierungen, sondern er spricht Fraktur! (Vermes 2012, p. 270)

In het Nederlands wordt dat:

Een Duitser draait er niet omheen in juridische formuleringen, maar hij spreekt ferme taal! (Vermes 2013, p. 216)

In het Nederlands is de verwijzing naar fractuur weggefallen, maar de vertaling vormt een uitstekend equivalent. Op de keper beschouwd is het trouwens intrigerend dat het hoofdpersonage – zelf geen voorstander van gotische letters – hier een uitdrukking gebruikt waarin 'Fraktur' duidelijk een positieve connotatie heeft. Deze discrepantie tussen woord en gedachtegoed is in de Nederlandse vertaling verdwenen.

Tot slot: waar is Anton?

Op het Oktoberfest hoort het hoofdpersonage de aanwezigen tot zijn verbazing massaal om een zekere Anton roepen: 'Man schrie

nach einem Anton' (Vermes 2012, p. 350). Zijn verwondering valt goed te begrijpen. Toen DJ Ötzi in 1999 internationaal een monsterhit scoorde met *Anton aus Tirol* – 'Ich bin so schön / Ich bin so toll / Ich bin der Anton aus Tirol' – was Hitler immers nog in een bodemloze slaap verzonken. Het hoofdpersonage verdiept zich niet in het oeuvre van DJ Ötzi, maar liefhebbers van het betere après-skilied die zich willen wagen aan de vertaling van Antons alpiene poëzie mogen zich melden bij de redactie.

Referenties

- Grit, D. (1997), 'De vertaling van realia'. In: *Filter* 4-4, blz. 42-48.
- Hartman, S. (1999), *Fraktur oder Antiqua. Der Schriftstreit von 1881 bis 1941*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Renn, M. en W. König (2006), *Kleiner Bayerischer Sprachatlas*. München: DTV.
- Schönfeld, H. (1997), 'Berliner Stadtsprache. Tradition und Umbruch'. In: G. Stickel (red.), *Varietäten des Deutschen. Regional- und Umgangssprachen*. Berlin en New York: Walter de Gruyter, blz. 308-325.
- Vermes, T. (2012), *Er ist wieder da*. Köln: Eichborn Verlag.
- Vermes, T. (2013), *Daar is hij weer*. Vertaling door Liesbeth van Nes. Antwerpen: De Bezige Bij.
- Von Polenz, P. (1971), 'Sprachpurismus und Nationalsozialismus'. In: E. Lämmert, W. Killy, K.O. Conrady en P. von Polenz, *Germanistik – eine deutsche Wissenschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, blz. 113-165.

Noot

Met dank aan Luk Verlonje en Rita Roggen voor het nalezen van de tekst.

Hanne Kloots is docent Nederlands aan de Universiteit Antwerpen.

e-mail: hanne.kloots@uantwerpen.be

Taalkronkels

Kiekeboe! Waar is de baby(taal)?

EVELIEN VERSTRAETEN

Piep!', 'Da-dal', 'Waar is de tsjoeke-tsjoeke?' Het zijn maar een paar voorbeelden van uitspraken die we op Vlaamse babyborrels horen. Een borrel te veel op? Nee hoor! Bij het zien van een zuigeling schakelen we automatisch op het taalregister van de kleine deugniet over. Google leert me bovendien dat er ettelijke boeken en zelfs heuse cursussen babytaal bestaan, want 'Elke ouder wil niets liever dan zijn eigen kindje begrijpen'. Cursisten die op het einde van de opleiding 'eairh', 'neh' en 'owh' kunnen vertalen, ontvangen een babytaalcertificaat. Toch geraken taalpsychologen het tot op vandaag niet eens over de effecten van babytaal. Draagt 'tsjoeke-tsjoeke' bij aan de taalontwikkeling van het kind? Of is het beter om een trein gewoon een trein te noemen?

Babytaal wordt niet alleen bij kinderen gebruikt. Zo betrap ik mezelf erop dat mijn toonhoogte stijgt bij het aanspreken van mijn trouwe viervoeter: 'Wil Baloe een koekje?'. Onderzoek bevestigt dat 'baby talk' en 'pet talk' overeenkomsten vertonen. De toonhoogte bij het aanspreken van hond, kat of kind ligt inderdaad hoger dan bij het aanspreken van een volwassene. Bovendien is het taalgebruik emotioneler tegenover je kind en je huisdier. Het grote verschil tussen 'baby talk' en 'pet talk' zijn de klinkers. Moeders benadrukken, vermoedelijk uit didactische overwegingen, klinkers meer bij kinderen dan bij huisdieren.

Ook in een gesprek met de Turkse buurvrouw duiken er elementen van babytaal op, zo blijkt uit onderzoek. Opnieuw verhogen we onze toonhoogte en leggen we meer nadruk op de klinkers. In een gesprek met iemand die de landstaal niet machtig is, vervalt het emotionele aspect van de babytaal evenwel. Als je de Turkse buurvrouw voor een kop thee uitnodigt, zal je grammatica daaronder lijden. De buurvrouw zal 'Jij willen komen thee drinken?' allicht wel begrijpen, maar de uitspraak is fout en zelfs moeilijker begrijpbaar dan de correcte uitnodiging 'Wil je thee komen drinken?'. Waarom dan toch 'foreigner talk' gebruiken?

Hoewel het niet slecht bedoeld is, heeft babytaal tegen-

over volwassenen dikwijls negatieve bijwerkingen. Zo verzetten ouderen die met 'elderspeak' aangesproken worden zich meer tijdens hun verzorging dan ouderen die met een volwaardige taal aangesproken worden. Ik wijdde mijn masterpaper aan het paternalistische taaltje met vele verkleinwoorden, tussenwerpsels en troetelnamen (zie *Over taal*, november-december 2014) en kreeg een heleboel positieve reacties van oud én jong. Sommigen gingen zowaar extra op hun taalgebruik tegenover ouderen en invaliden letten. Ja, ook mensen met een beperking of ziekte worden dikwijls met babytaal geconfronteerd: 'Hier zijn we met uw medicamentjes'. Nochtans schrijven de meeste communicatieadviezen voor: 'gebruik eenvoudige, maar geen kinderlijke taal'. Over het waarom van babytaal blijven er vele vraagtekens bestaan. Ik vermoed dat we babytaal gebruiken tegenover een 'zwakkere', zoals een baby, een huisdier, een allochtoon, een oudere, of een mindervalide. We willen zorgen voor de zwakkeren van de samenleving en vergeten daarbij dat de meeste allochtonen, ouderen en mindervaliden ons reguliere taalgebruik wel degelijk begrijpen. We vallen met andere woorden onbewust op de heersende stereotypes terug.

Babytaal komt bevoogdend over en kan bedreigend zijn voor onze gesprekspartner. Toch is het vrijwel onmogelijk om de automatismen in onze gesprekken te voorkomen en stereotypes te doorprikken. Ik pleit ook niet voor een geconstrueerd taalgebruik, maar voor een bewuster taalgebruik. Ik ben ervan overtuigd dat, als we meer over ons taalgebruik nadenken, we babytaal, 'elderspeak' of 'foreigner talk' kunnen verminderen. Wat elderspeak betreft gaat het alvast de goede kant uit. Deelnemers aan de verkiezing 'Weg met dat woord!' van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie beslisten vorig jaar dat het woord 'oudjes' mag verdwijnen wegens te denigrerend en te negatief. En wat mijn toekomstige kroost betreft: bij deze beloof ik plechtig om een trein niet tot een 'tsjoeke-tsjoeke' om te dopen. De 'woef' kan niet protesteren en zal dus blijvend met 'pet talk' aangesproken worden.

Te boek

Contrastieve Engelse grammatica voor de lerarenopleiding

BERT CAPPELLE

Speciaal voor Nederlandstalige studenten die in het secundair onderwijs als leerkracht Engels aan de slag willen, schreven Marina Bouckaert-den Draak en Lucas Ederveen, beiden verbonden aan de lerarenopleiding in Tilburg, een boek om de grammaticale kennis van het Engels op te frissen. In zesentwintig korte hoofdstukken komen de gebruikelijke stukken leerstof aan bod, gaande van lidwoorden en zelfstandige naamwoorden over allerhande soorten voornaamwoorden (persoonlijke, bezittelijke, wederkerende, aanwijzende, enz.), werkwoordtijden en de lijdende vorm, tot infinitieven en *-ing forms*, woordvolgorde en indirecte redenen [sic]. Het boek is grotendeels een klassieke Engelse spraakwetenschap, in die zin dat de presentatie van de grammaticaregels in het Engels is en niet vertrekt van typische problemen voor Nederlandstaligen. Het is daarom wat vreemd dat de uitgave als een *Contrastieve grammatica Engels* op de markt verschijnt. Wel worden de Engelse voorbeelden af en toe vertaald en wordt er hier en daar aandacht besteed aan verschillen met het Nederlands, al gebeurt dat niet systematisch. Een van die plaatsen waar het Nederlands en het Engels worden gecontrasteerd is in de bespreking van wederkerende voornaamwoorden, waar de lezer een lijst krijgt van werkwoorden die wel *zich* hebben in het Nederlands, maar waarvan de Engelse vertaling niet *oneself* behoeft (bijv. *to concentrate – zich concentreren; to hurry – zich haasten; to register – zich inschrijven*).

De achterflap meldt: '(...) het is natuurlijk zaak dat de student (de toekomstige docent) voldoende boven de stof staat om snel en zelfverzekerd de meest uiteenlopende vragen van zijn of haar leerlingen te kunnen beantwoorden. De antwoorden op dat soort vragen kunnen hier gevonden worden, en dat maakt dit ook een geschikt naslagwerk voor iedereen die rondloopt met de vraag "hoe zat het ook alweer?".' De regels van het Engels worden bondig en vrij correct geformuleerd, maar de auteurs zijn niettemin wat karig met hun uitleg. En of dit boek als naslagwerk geschikt is, lijkt nog maar zeer de vraag. Zo is er geen index voorzien, wat maakt dat de (toekomstige) leerkracht die de regels rond *few* eens wil opzoeken, maar moet raden dat daar iets over staat in het hoofdstuk *Adjectives*, en niet (wat

eigenlijk evenveel steek zou houden) in het hoofdstuk *Indefinite pronouns*, waar onder meer *no, some, any, each* en *all* worden behandeld. Er is wel nog een glossarium (Engels-Nederlands en Nederlands-Engels) met grammaticale termen (bijv. *active voice – bedrijvende vorm; zelfstandig werkwoord – lexical verb*). Jammer dat dit gewoon een lijst is zonder voorbeelden van wat bedoeld wordt. Dat de student al perfect zou weten wat deze termen beduiden, durf ik te betwijfelen, want met de theoretische, grammaticale kennis van de student die straks voor de klas moet staan, is het soms droevig gesteld. Die beoogde gebruiker heeft meer houvast nodig dan wat dit 'revisieprogramma', zoals de auteurs de uitgave noemen, kan bieden.

Vrij apart is dan weer dat er na de hoofdstukken met taalregels een aantal 'blackboards' in een appendix zijn opgenomen. 'Dit zijn overzichten waarbij dezelfde informatie nogmaals bij elkaar staat, maar ditmaal op het niveau van de leerling: meer zwart-wit, zonder de nuance, en beperkt tot wat er bij wijze van spreken letterlijk op één schoolbord kan.' Tenzij leerkrachten tegenwoordig heel klein kunnen schrijven, is 'bij wijze van spreken' hier geen overtoollige toevoeging. Als samenvattende schema's bij de voorbereiding op een examen zijn die schoolborden misschien wel bruikbaar.

O ja, er werd ook een poging ondernomen om elk hoofdstuk te voorzien van een cartoon, passend bij een voorbeeldzin. Bijvoorbeeld bij het hoofdstuk over de *future tense*: 'Shall I open a window?' (p. 147) is hier het onderschrift bij een grappig bedoelde tekening waarin iemand in een erg rokerige keuken het raam wenst te openen. Of hoe men droge tekst middels visuele illustraties zo mogelijk nog gortdroger kan maken.

M. Bouckaert en L. Ederveen, *Contrastieve grammatica Engels*. Leuven/Den Haag: Acco, 2014, ISBN 978 90 334 9543 4, 256 blz., 39,90 euro.

Te boek

Omgaan met gerechtstolken

ANNE REYNDERS

Bij uitgeverij Lannoo is van Heidi Salaets, Katalin Balogh en Dirk Rombouts een handboek verschenen met als titel *Gerechtstolken. Handleiding voor politiemensen en rechtskundigen in een meertalige context*. Het boek is verschenen in de reeks *Campus handboek*, maar zoals de ondertitel het aangeeft, is het niet op tolkstudenten gericht, maar op de juridische professionals die op tolken een beroep doen.

Het boek is gericht op de Vlaamse juridische context en beantwoordt om verschillende redenen aan een sterk toenemende behoefte. In de eerste plaats komen rechters, advocaten en politiemensen in Vlaanderen steeds vaker met rechtzoekenden in contact die geen of onvoldoende Nederlands kennen om de taal van de rechtsgang goed te begrijpen, laat staan er zich zelf accuraat in uit te drukken.

Bovendien hebben die anderstalige verdachten en slachtoffers recht op zogenaamde tolkbijstand. Europese richtlijnen verplichten de Europese lidstaten ertoe om in een tolk te voorzien wanneer een slachtoffer, een getuige of een verdachte de taal van politie en justitie onvoldoende beheerst om vlot en accuraat in die taal te kunnen communiceren. Vergeleken met bijvoorbeeld Nederland wordt er in Vlaanderen (en België) echter nogal getalmd met het implementeren van die richtlijnen.

Ten slotte laat de kwaliteit van de juridische tolkbijstand in Vlaanderen veel te wensen over. In het boek *Gerechtstolken* passeren talloze problemen en regelrechte wantoestanden de revue. Toch zijn er de laatste decennia pogingen ondernomen om het gerechtstolken te professionaliseren. Zo zijn er de laatste jaren cursussen voor gerechtstolken opgezet, die geregeld uitgebreid en bijgesteld worden. Tegelijk groeit echter het inzicht dat voor een reële kwaliteitsverbetering de steun nodig is van de juridische professionals die van tolken gebruik

maken. Daarvoor is het nodig dat ze inzicht hebben in de rol die gerechtstolken kunnen spelen, in de mogelijkheden en de beperkingen van de verschillende vormen van tolken, in de beschikbare hulpmiddelen en de reeds bestaande kwaliteitslabels. Dat inzicht te bieden, is de bedoeling van dit boek.

Het boek bestaat uit vier grote delen en een aantal bijlagen. In deel 1 wordt op het tolken zelf ingegaan. Er is aandacht voor de verschillende tolkmodi (of soorten tolken) en er wordt uitgelegd wat tolken nu precies zo moeilijk maakt. Ook het recht op tolkbijstand in rechtszaken wordt toegelicht.

In deel 2 worden de juridische professionals zelf aangesproken en wordt hun uitgelegd waarop ze moeten letten wanneer ze een tolk inschakelen. Daarbij worden drie stappen onderscheiden. De eerste behelst het contacteren en het brieven van de tolk. Het is belangrijk om te proberen een gecertificeerde tolk te pakken te krijgen en om die vervolgens vooraf te brieven zodat de tolk zich terdege kan voorbereiden.

Hier (en elders in het boek) wordt er sterk gehamerd op het belang van goede tolkregisters. Dat zijn lijsten van gerechtstolken, waarin de juridische professionals gecertificeerde, dat wil zeggen goed opgeleide tolken, kunnen vinden. In het ideale geval vermeldt een tolkregister ook de specialisaties van elke tolk. Een degelijk nationaal beheerd tolkregister kan volgens de auteurs in de kwaliteitsbewaking een sleutelrol spelen, zeker wanneer er tegelijk een wettelijk statuut voor de gerechtstolk komt. In dat geval kunnen niet-gecertificeerde tolken of tolken waarvan het werk te wensen overlaat, van die lijst verwijderd worden.

De tweede fase is de fase waarin de tolk aan het werk gaat. Daarbij is er veel aandacht voor de deontologische code die onder andere stipuleert dat de tolk neutraal moet blijven. Juridische professionals mogen de tolk

Te boek

dus nooit naar zijn mening over de inhoud van de zaak vragen: de tolk tolkt alleen wat er gezegd wordt. Hij/zij tolkt ook alles wat er gezegd wordt. Zelfs onderonsjes, verwijten, verwensingen en regelrechte bedreigingen worden dus overgebracht. Verder is de plaats waar de tolk gaat zitten, van belang. Als hij/zij precies tussen de anderstalige en de juridische professional gaat zitten, is zijn of haar brugfunctie en neutraliteit voor iedereen meteen duidelijk.

Er is ook aandacht voor het afronden van de tolkopdracht, de derde en laatste fase: tolkgebruikers kunnen er bijvoorbeeld op toezien dat eventuele notities van de tolk verscheurd worden. Dat gebeurt het liefst in het bijzijn van de anderstalige die op die manier zelf kan zien dat de tolk de vertrouwelijkheid, waaraan hij op basis van zijn deontologische code gehouden is, ten volle respecteert.

Verder is er in dit tweede deel ook aandacht voor genderkwesties en interculturele gevoeligheden, die overigens vaak onderling verbonden zijn. In sommige gevallen is het beter om een vrouwelijke tolk te contacteren, in andere zaken gaat de voorkeur naar een man. Er wordt ook ingegaan op de voor- en nadelen van nieuwe en minder nieuwe technologieën. Zo worden de mogelijkheden van videoconferentie en de ervaringen met het gebruik van tolkcabines kort besproken.

Op dit tweede deel volgen nog een kort derde en vierde deel. In deel 3 wordt een fictieve case voorgesteld aan de hand waarvan zogenaamde 'best practices' geïllustreerd worden. Het gaat om een eenvoudig voorbeeld van hoe het er in de praktijk aan toe zou moeten gaan. Deze case werd ook gespeeld en gefilmd en kan online bekeken worden. In deel 4 wordt verslag uitgebracht van een tevredenheidsenquête bij de Antwerpse politie (lokale recherche). De enquête peilde zowel naar de wijze waarop de ondervraagden omgaan met tolken als naar hun mening over de kwaliteit van het geleverde tolkwerk. Dit deel laat een wat diffuse indruk na, maar geeft toch een beeld van hoe het er in de praktijk aan toe gaat. Het boek sluit af met een bibliografie en een aantal bijlagen, waaronder twee lijsten met tolkterminologie, een voorbeeld van goede en slechte tolknotities en de Europese richtlijn 2010/64/EU betreffende het recht op vertolking en vertaling in strafprocedures. Dit boek is in Vlaanderen het eerste in zijn soort. Het is het eerste boek dat zich niet op de tolken zelf richt maar op de professionals die van hun diensten gebruik maken. Wellicht verklaart dat waarom het zo breed is opgezet: van een definitie van wat tolken eigenlijk is tot en met twee lijsten tolkterminologie. Omdat het boek tamelijk lijk is geworden, is het wel jammer dat het geen

algemene index bevat: de vele informatie zou zo sneller terug te vinden zijn. Ook de bibliografie had naar mijn smaak wat uitvoeriger gemogen. Annotaties zouden eveneens zinvol geweest zijn. De geciteerde websites bijvoorbeeld hadden kort toegelicht kunnen worden. Op die manier zou de geïnteresseerde lezer makkelijker de weg naar het onderzoek op het vlak van gerechtstolken hebben gevonden.

Daar staat tegenover dat het boek zelf al veel informatie en vooral veel instructie biedt. Soms is de instructie wat dwingend geformuleerd, maar de adviezen zijn altijd duidelijk en bruikbaar. Bovendien zijn ze bestemd voor een omgeving waarin daar grote behoefte aan is. Niet alleen laat de kwaliteit van het gerechtstolken in Vlaanderen nog veel te wensen over, het gaat over een context waarin voor de betrokkenen veel op het spel staat. Een anderstalige rechtzoekende kan alleen maar een eerlijk proces krijgen, wanneer de tolk zijn werk goed doet. Daarvoor moeten niet alleen de tolken zelf degelijk opgeleid worden, de gebruikers van de tolken moeten eveneens goed geïnformeerd zijn. Het boek van Salaets, Balogh en Rombouts levert daartoe een eerste en een belangrijke bijdrage.

Heidi Salaets, Katalin Balogh, Dirk Rombouts. *Gerechtstolken. Handleiding voor politie en rechtskundigen in een meertalige context.* Campus Handboek. Tiel: Lannoo, 2014, ISBN 978 94 014 1818 8, 224 blz, 24,99 euro

Te boek

Vreemde voornamen

FILIP DEVOS

Maarten van der Meer is al van jongsaf gefascineerd door alles wat voornamen en voornaamgeving betreft. Al vijf jaar lang blogt hij daarover dagelijks - in de hoedanigheid van wat hij zelf de 'namenfluisteraar' noemt - op de populaire site www.vernoeming.nl. Hij post daar leerrijke en vermakelijke berichtjes, zoals recent nog: 'Hoe de Oranjes aan hun voornamen komen', 'de

500 populairste jongensnamen/meisjesnamen van Nederland', 'de populairste Vlaamse kindernamen van 2015' (zijnde Lucas en Louise), '60 Franse meisjesnamen waar je mee voor de dag kunt komen: van Aéllys tot Zélie', 'Genade, Dageraad en Sado: de 60 meest opvallende Vlaamse kindernamen van 2015 (1e kwartaal)' of 'Waarom je de naam van je baby pas na de geboorte moet vertellen'. Allemaal leuk voor aanstaande ouders, maar ook voor de taalliefhebber in ruime zin.

Naamgeving is immers een belangrijk aspect van taal, ook de eigennaamgeving: de namen die we toekennen aan unieke referenten, zoals straten, landen, rivieren of personen, om er maar enkele te noemen. En achter die eigennaamgeving zit vaak een heel verhaal. Denk maar aan hoe de toponymie of plaatsnaamkunde ons iets leert over geografie of geschiedenis. Met de voornaamgeving is het niet anders gesteld: achter voornamen zit vaak een verhaal, en Van der Meer weet daar verrukkelijk over te vertellen in zijn pas gepubliceerde boek *Wie noemt zijn kind nou Chardonnay? Waarom we heten zoals we heten*. Na de blog noemt hij dit boek de 'logische volgende stap': 'een mogelijkheid om niet alleen vreemde lijstjes en leuke verhalen op te lepelen, maar ook wat meer de diepte in te gaan'. En aan diepte ontbreekt het in zijn boek niet.

Enkele citaten

'De afgelopen vijftig jaar is er op voornamengebied meer veranderd dan in de duizend jaar daarvoor.'

'Uit verschillende Britse en Amerikaanse onderzoeken is gebleken dat de helft van de ouders hun kinderen nu een andere naam zou geven.'[sic]

'In het toonaangevende voornamenboek *Prisma Voornamen* staan er 20.000, terwijl er alleen al tussen 1984 en 2004 177.000 verschillende voornamen zijn gegeven.'

'Er bestaan ouders die hun kind bewust een lollige naam geven. In 2009 kreeg een meisje in Amsterdam de voornaam Harley. Haar achternaam: Davidson.'

'christelijke namen', 'vernoemd naar een gebeurtenis', 'verboden namen', 'jongens- en meisjesnamen', 'veel namen en rare voorletters', 'zwarte en witte namen', en 'schaamnamen'. Achter in het boek staan ten slotte heel wat leestips en bronnen, en een register van (de ongeveer 850 écht bestaande) behandelde voornamen. Van der Meer doorspekt zijn teksten bovendien ook treffend met allerlei grafiekjes, lijstjes, kaartjes, foto's en andere illustraties.

Enkele bijzondere, bizarre, hilarische of rare voornamen

Boef	Dancingqueen
Eu'lionajanelle	Ferrari
Fuk	Given-Joyfull-Love
Jesus	Macaroni
Maria Juana	Miracle-of-Love
Pepsi	Pinokkio
Pruim	Sarajevo
Tietje	Vaginarovna
Vijvertje	Walvis
Wittebrood	Zeus

Wie noemt zijn kind nou Chardonnay? is meer dan een (populariserend) boek vol vermakelijke anekdotes over voornaamgeving. Van der Meer weet op basis van wetenschappelijk onderzoek vele links te leggen met psychologie, geschiedenis of geografie. Voornamen zeggen bijvoorbeeld iets over inkomen, karakter, opleiding of leeftijd. Die achtergrondduiding bevat werkelijk een schat aan informatie, en geeft dit overigens uiterst smaakvolle boekje zijn meerwaarde. Kortom: een prachtig stuk cultuurgeschiedenis!

Maarten van der Meer, *Wie noemt zijn kind nou Chardonnay? Waarom we heten zoals we heten*. Amsterdam: Podium, 2014. ISBN 978 90 5759 701 5, 174 blz., 12,50 euro.

Het weglatings- en vervangingsstreepje

HUGO BROUCKAERT

Gerard Nolst Trenité, Nederlands letterkundige en auteur van schoolboeken over taal uit het begin van de vorige eeuw, publiceerde onder het pseudoniem Charivarius kritische commentaren op het taalgebruik van zijn tijdgenoten. Een neef van Guido Gezelle, met de naam Cesar Gezelle, voelde zich in diezelfde periode geroepen om - naar het voorbeeld van zijn beroemde oom - poëtische ontboezemingen aan het papier toe te vertrouwen.

Toen Charivarius een gedicht van hem onder ogen kreeg dat begon met de verzen

*'k Zie schapen witgewold,
'k zie rid- en runders draven,*

stak hij een lang ironisch spotvers in mekaar met zinnen als

*In 't mooie voorjaarsweer,
gaan bloe- en ramen open,*

en

'k zie ei- en beuken staan.

Wie denkt dat het hier om een eenmalige anekdote gaat, vergist zich. Het verschijnsel blijkt een hinderlijk steentje te zijn in de schoen van onze grammatica, aangezien de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* aan de samentrekking 49 bladzijden besteedt, met ruime aandacht voor het weglatingsstreepje, al zullen sommigen op- en tegenwerpen dat 49 bladzijden nogal meevalt in een boekwerk van 1717 bladzijden, exclusief inhoud en register.

Niet zo lang geleden werd in de pers aangekondigd dat in het Letterenhuis in Antwerpen een tentoonstelling geopend was 'op dins-, woens-, donder- en zaterdag van 10 tot 17 uur'. Volgens de ANS is 'zon- en feestdagen'

perfect mogelijk, maar gaat de zin hierboven te ver, al wordt de regel nageleefd dat het gemeenschappelijk element dat door het streepje vervangen wordt (in casu het woord *dag*) identiek is naar vorm en betekenis. Wat de ANS denkt van feest- en zondagen weten we niet.

De ANS heeft ook expliciet bezwaar tegen onregelmatige vormen als bal- en vondelingen en pneu- en harmonie, maar men maakt er soms gebruik van 'om een komisch effect te bereiken'. U zult het van iemand als ik - bekend om mijn loodzware ernst - niet verwachten, maar ik ben het met het gebruik van dat soort samentrekkingen volledig en -mondig eens, al is het komische effect niet echt nodig. Al te strenge regels fnuiken immers elke crea- en productiviteit.

Kennen andere talen dat soort beperkingen bij het gebruik van het conflictueuze streepje? De talen van inboor- en kleurlingen staan natuurlijk ver van onze cul- en literatuur, maar ik kan me niet voorstellen dat bijvoorbeeld Congo-, Ango-, Senega- en andere -lezen zich om dat streepje bekommeren. Ook in Frank- en Oostenrijk is de belangstelling voor het correcte gebruik van het streepje minimaal en de inwoners van Honga- en Algerije laten er evenmin hun slaap voor.

Ik zou zeggen: leve de vrijheid. Laat sommigen vertier zoeken in hooi- en herberg, anderen in speel- en alcohol, maar laat mij vertoeven in de fanta- en poëzie van het streepje, dat ten volle moet kunnen functi- en impressioneren in zijn rol bij de voorwaartse en achterwaartse samentrekking.

Een Nederlander mag toch tegelijk het ambt van vee-, boek- en wethouder uitoefenen? Laat een naïeve jongeling toch achtereenvolgens verliefd, -loofd en -loren zijn. Of iets lek- dan wel slijtage is, zal de loodgieter wel uitmaken. En voor melomanen: gun de musi- ook zijn mondkus.

Negeer ten slotte de zeurpieten en -kousen van de grammaticale correctheid en laat ze rede-, rade- en redeloos achter.

Quiz over taal

Test uw kennis van het Nederlands

NATALIE HULSEN

I. Breek de onderstaande woorden correct af

1. yoghurt
2. checken
3. crashen
4. colaatje
5. spaghetti
6. mixer

II. Met of zonder apostrof?

1. Annies / Annie's zwangerschap
2. Inez / Inez' analyse
3. Bordeaux's / Bordeaux wijnen
4. Petra's / Petras antwoord
5. Wannes' / Wannes boeken
6. Aimés / Aimé's haar

III. Rijg de woorden aan elkaar

1. sport ... opleiding
2. straat ... buis
3. klap ... breedte
4. vogel ... aanvraag
5. boter ... beek
6. maag ... deeg

IV. Van welk gezegde hebben we hier de klinkers en spaties weggelaten?

1. NDPGLGRDZJN
2. NPPLTJMTMNDTSCHLLNHBBN
3. DWLNMTDKRPNP
4. TSNDVRFZTTN
5. WHTLTSTLCHTLCHTHTBST
6. DRDBMNHTBSNTMRZN

V. Welke zin is correct?

- A. 1. Als je je vader overtuigt, dan word je moeder boos.
2. Als je je vader overtuigd, dan wordt je moeder boos.
3. Als je je vader overtuigt, dan wordt je moeder boos.
- B. 1. Met die financiële kwestie ga je beter naar het departement Financiën.
2. Met die financiële kwestie ga je beter naar het departement Financiën.
3. Met die financiële kwestie ga je beter naar het departement Financien.

OPLOSSINGEN

- I. 1. yo-ghurt / 2. chec-ken / 3. cra-shen / 4. co-la-tje / 5. spa-ghet-ti / 6. mixer
- II. 1. Annies / 2. Inez' / 3. Bordeaux's / 4. Petra's / 5. Wannes' / 6. Aimés
- III. 1. academie / 2. beeld / 3. band / 4. astel / 5. berg / 6. zuur
- IV. 1. In de aap gelogerd zijn / 2. Een appeltje met iemand te schil-len hebben / 3. Dwerven met de kraan open / 4. Iets in de verf-zetten / 5. Wie het laatst lacht, lacht het best / 5. Door de bommen het bos niet meer zien
- V. A. 3. Als je je vader overtuigt, dan wordt je moeder boos. / Financiën.
B. 1. Met die financiële kwestie ga je beter naar het departement